

Kierownicy polityczni NSDAP w powiecie pszczyńskim w latach 1939—1945 Analiza zbiorowości*

Rok 1918 obfitował w wielkie wydarzenia na dziejowej scenie politycznej — skończyła się I wojna światowa, a także upadło Cesarstwo Niemieckie. Klęska Niemiec oraz trwające od XIX wieku „narodziny” polskości na Górnym Śląsku spowodowały wybuch walk niemiecko-polskich o ten region. Decyzją aliantów dokonano podziału Górnego Śląska na część polską i niemiecką. Dla Niemiec oderwanie Górnego Śląska, który powszechnie uważano za integralną część tego kraju, było prawdziwą klęską. Atak Trzeciej Rzeszy na Polskę we wrześniu 1939 roku, a następnie upadek państwa polskiego, stworzyły możliwość powrotu utraconego Górnego Śląska do „macierzy”. Rozpoczął się proces unifikacji tych — byłych polskich — ziem z „wielką” Rzeszą, a jednym z jego aspektów była budowa NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei). Tworzącą się partię należało oprzeć na odpowiednich, zaufanych osobach. Pamiętać trzeba, że osoby należące do NSDAP dzieliły się na zwykłych członków i kierowników politycznych NSDAP, którzy stanowili jej kadry kierownicze (korpus kierowników politycznych). Kierownicy polityczni byli szczególnymi „żołnierzami” Hitlera na „froncie” ideologicznym.

* Analizę zbiorowości kierowników politycznych przeprowadzono na podstawie ankiet osobowych, dlatego nie odsyłam każdorazowo do tychże ankiet. Czytelnika pragnącego sięgnąć do tych materiałów, informuję, że są one dostępne w Archiwum Państwowym w Katowicach, zespół: NSDAP Kreisleitung Pless, mikrofilmy: F 16504, F 16505, F 16506, F 16507. Powiat pszczyński (powiat partyjny odpowiadał powiatowi państwowemu) uznaje w takim rozumieniu, jakie prezentował oficjalny spis miejscowości *Gau Oberschlesien*. Por. *Alphabetisches Verzeichnis der Stadt- und Landgemeinden im Gau Oberschlesien mit den dazugehörigen Ortsteilen, Kolonien, Siedlungen usw.* [1940], s. 162, 167.

Dotąd w literaturze poświęconej aparatowi kierowniczemu NSDAP sprawy kierowników politycznych szczebla powiatowego i niższego były omawiane bardzo pobieżnie, a kierowników politycznych w rejencji katowickiej nieomówione wcale. Michael H. Kater zajął się dogłębną charakterystyką profilu społecznego kadr kierowniczych na poziomie całych Niemiec, lecz swą uwagę poświęcił przede wszystkim funkcjonariuszom szczebla wyższego niż powiat¹. Ten sam autor zajął się również analizą społeczną grupy członków NSDAP z roku 1923². Z kolei Carl-Wilhelm Reibel w swej pracy przedstawił funkcjonowanie grup miejscowych, lecz dotyczyło to terenów tzw. Starej Rzeszy³. Polski historyk Tomasz Kruszewski w swych pracach niemało miejsca poświęcił analizie struktury społeczno-zawodowej kierowników politycznych w kierownictwie powiatowym, lecz na terenie tzw. Starej Rzeszy, a ściślej w Dzierżoniowie⁴. Opisem struktury społeczno-zawodowej całej NSDAP do roku 1933 zajął się również Marek Maciejewski⁵. W żadnej z prac wymienionych badaczy nie przedstawiono jednak analizy funkcjonariuszy politycznych NSDAP działających na nowo zdobytych terenach w 1939 roku, a szczególnie na Górnym Śląsku, stąd potrzeba zbadania tej zbiorowości.

1 września 1939 roku hitlerowskie Niemcy zaatakowały Polskę. Zaskoczenie, olbrzymia przewaga jakościowa i ilościowa niemieckiego Wehrmachtu nad wojskiem polskim, a w pewnym stopniu również antypaństwowe działania mniejszości niemieckiej w Polsce spowodowały, że Niemcy błyskawicznie uzyskali zdecydowaną przewagę, wdarli się w głąb Polski i szybko posuwali się ku wschodnim rubieżom Rzeczypospolitej. Działania wojenne na Górnym Śląsku trwały krótko — oddziały polskie (Grupa Operacyjna „Śląsk” pod dowództwem Jana Jagmina-Sadowskiego) po zaciętych walkach obronnych w nocy z 2 na 3 września 1939 roku wycofały się na wschód. 4 września w Chorzowie i Katowicach pojawiły się oddziały Wehrmachtu, ciepło przyjęte przez miejscowych Niemców⁶.

¹ M.H. Kater: *The Nazi Party. A social profile of members and leaders 1919—1945*. Cambridge — Massachusetts 1983.

² M.H. Kater: *Zur Soziographie der frühen NSDAP*. „Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte” 1971, Heft 2.

³ C.W. Reibel: *Das Fundament der Diktatur: Die NSDAP-Ortsgruppen 1932—1945*. Paderborn—München—Wien—Zürich 2002.

⁴ T. Kruszewski: *Partia narodowosocjalistyczna na Śląsku w latach 1933—1945. Organizacja i działalność*. Wrocław 1995; Idem: *Struktura organizacyjna i społeczno-zawodowa NSDAP w powiecie dzierżoniowskim w latach 1933—1945*. „Prawo” 1992, CCXIII; Idem: *Struktura społeczno-zawodowa SA na Dolnym Śląsku (w rejencjach wrocławskiej i legnickiej) w latach 1929—1934*. „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 1990, T. 13.

⁵ M. Maciejewski: *Z badań nad społeczno-zawodową strukturą NSDAP w latach 1919—1933*. „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 1985, T. 9.

⁶ R. Kaczmarek: *Górny Śląsk podczas II wojny światowej. Między utopią niemieckiej wspólnoty narodowej a rzeczywistością okupacji na terenach wcielonych do Trzeciej Rzeszy*. Katowice 2006, s. 427—428 (szczególnie podrozdział: *Wrzesień 1939 roku*).

Wypadki wojenne przebiegły w Pszczynie w błyskawicznym tempie. 1 września polska policja aresztowała około trzydziestu przedstawicieli mniejszości niemieckiej, którzy następnego dnia, jeszcze przed wkroczeniem Wehrmachtu, zostali uwolnieni. Mniejszość niemiecka w powiecie pszczyńskim witała radośnie niemieckie wojska. 4 września komisarycznym landratem w Pszczynie został Bernhard von Derschau⁷, który wraz ze sztabem pochodzących z Rzeszy współpracowników oraz przy pomocy miejscowych Niemców zaczął tworzyć zręby administracji powiatowej, miejskiej i gminnej, wyznaczając m.in. burmistrzów w miastach i gminach⁸. Niemcy z Rzeszy nie znali ani terenu, ani specyfiki regionu, dlatego musieli skorzystać z pomocy volksdeutschów, doskonale orientujących się w lokalnych realiach. Świadczy o tym apel, jaki wystosował do Niemców pszczyńskich landrat von Derschau na łamach „Kattowitzer Zeitung” 12 września 1939 roku, w którym wzywał ich do udzielenia pomocy władzom niemieckim⁹. Do 18 września stanowisko komisarycznego burmistrza Pszczyny piastował Franz Paliczka¹⁰, a następnie funkcję tę objął dr Bock¹¹. Później urząd

⁷ Bernhard von Derschau był niemal przez cały okres wojny starostą powiatu pszczyńskiego. Urodził się 15 września 1903 roku w Wagenitz. Ukończył studia prawnicze, a także odbył praktykę na stanowisku urzędnika państwowego, sfinalizowaną w 1928 roku zdaniem wielkiego egzaminu państwowego. W 1933 roku rozpoczął pracę w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Rzeszy. W 1937 roku został landratem Opola, a następnie Grodkowa (do 1939 roku). Był członkiem NSDAP (nr leg. 1551185), wstąpił do partii 1 marca 1933 roku; był kierownikiem politycznym NSDAP, dosłużył się stopnia obergemeinschaftsleiters. Pracował również w kierownictwie powiatowym NSDAP w Pszczynie jako *Kreisamtsleiter* — kierownik urzędu prawnego (*Leiter des Rechtsamtes*). Ponadto był doradcą prawnym (*Kreisrechtsberater*) partii. Miał żonę i 4 dzieci. W aktach określił się jako „ggl” (*gottgläubig* — „bógowierca”). Zdaniem R. Kaczmarka, von Derschau „był w momencie wybuchu wojny urzędnikiem z długoletnim doświadczeniem i dobrym przygotowaniem teoretycznym”. Mieszkał w Pszczynie. Przydział do OG Pless. Archiwum Państwowe w Katowicach [dalej: APKat.], zespół: NSDAP Kreisleitung Pless, F 16506, Ankieta osobowa von Derschau Bernhard; R. Kaczmarek: *Pod rządami gauleiterów. Elity i instancje władzy w rejencji katowickiej w latach 1939—1945*. Katowice 1998, s. 70—71, 228.

⁸ R. Kaczmarek: *Górny Śląsk podczas II wojny światowej...*, s. 84.

⁹ I. Sroka, A. Szefer: *Życie społeczno-polityczne w rejencji katowickiej w świetle „Kattowitzer Zeitung” i „Oberschlesische Zeitung” w latach 1939—1945*. „Studia i Materiały z Dziejów Śląska” 1983, T. 13, s. 296.

¹⁰ Chodzi zapewne o Franza Paliczkę. Urodził się on 16 września 1885 roku w Sandau (Piasek). Był członkiem NSDAP (nr leg. 7983723), do której wstąpił 1 lutego 1941 roku. Z zawodu był urzędnikiem w okienku kasowym (*Kassenbeamter*), pracował jako dyrektor kasy oszczędnościowej, ponadto w *Kreisleitung* NSDAP w Pszczynie pełnił funkcję kierownika urzędu do spraw urzędniczych (*Leiter des Amtes für Beamte*), miał w NSDAP stopień *gemeinschaftsleiters*. Był członkiem mniejszości niemieckiej w województwie śląskim. Miał żonę i 2 dzieci. Był wyznania rzymskokatolickiego, mieszkał w Pszczynie. Przydział do OG Pless. APKat., zespół: NSDAP Kreisleitung Pless, F 16506, Ankieta osobowa Paliczka Franz.

¹¹ R. Kaczmarek: *Górny Śląsk podczas II wojny światowej...*, s. 84; I. Sroka, A. Szefer: *Życie społeczno-polityczne...*, s. 297.

ten sprawował Paul Lubczyk¹². Warto wspomnieć, że powiat pszczyński obejmował teren o powierzchni 1069,15 km², na którym mieszkało około 161 987 osób¹³.

Wraz z tworzeniem administracji cywilnej rozpoczęto również organizowanie NSDAP w powiecie pszczyńskim. Według oficjalnego organu prasowego NSDAP w Gau Schlesien (a później Gau Oberschlesien) — „Katowitzer Zeitung”, tworzenie partii nazistowskiej w powiecie pszczyńskim zakończono w sierpniu 1940 roku¹⁴. Na podstawie ankiet osobowych kierowników politycznych przypuszczać można, że mechanizm organizowania partii w powiecie pszczyńskim na ogół przebiegał w następujący sposób: zaufanego członka NSDAP wybierano do tworzenia grupy miejscowej, zostawał mianowany pełnomocnikiem NSDAP w danej miejscowości (*Ortsbeauftragter der NSDAP*), następnie, gdy partia na danym obszarze „okrzepła” (odpowiednia liczba członków i funkcjonariuszy) i powstała grupa miejscowa, zostawał on albo komisarycznym *ortsgruppenleiterem*, albo pełnym *ortsgruppenleiterem*. Podobnie było z komórkami i blokami: obserwujemy wprawdzie *zellenbeauftragterów* i *blockbeauftragterów*, a dopiero później *zellenleiterów* i *blockleiterów*. Niemcy narzekali na trudności przy tworzeniu partii na tym terenie spowodowane brakiem odpowiednich kandydatów do pracy na niższych stanowiskach.

Pszczynski powiat partyjny składał się z 40 grup miejscowych¹⁵. Pierwszym *kreisleiterem* powiatu został dotychczasowy *Kreisleiter* Świdnicy Kurt Hossenfelder, który miał obejmować to stanowisko od października 1939 do 24 listopada 1943 roku¹⁶. Po powołaniu Hossenfeldera do wojska jego urząd

¹² *Alphabetisches Verzeichnis der Stadt- und Landgemeinden im Gau Oberschlesien mit den dazugehörigen Ortsteilen, Kolonien, Siedlungen usw.* [1940], s. 111.

¹³ *Ibidem*, s. 162.

¹⁴ I. Sroka, A. Szefer: *Życie społeczno-polityczne...*, s. 306.

¹⁵ *Ibidem*, s. 306—307.

¹⁶ T. Kruszewski: *Partia narodowosocjalistyczna na Śląsku...*, s. 244, 254. Kurt Hossenfelder — urodził się 5 września 1906 roku w Klausdorf (Kreis Teltow), w rodzinie właściciela ziemskiego. Nie ukończył gimnazjum realnego, pracował w majątkach ziemskich na Śląsku. Od 1927 roku zarządzał majątkiem swego ojca. 1 grudnia 1930 roku został członkiem NSDAP (nr leg. 403844), był również członkiem NSV (Nationalsozialistische Volkswohlfahrt — Narodowosocjalistyczna Opieka Społeczna, nr 4660412), wstąpił do niej w 1935 roku. W latach 1931—1932 był *kreisleiterem* Kreis Strzegom-Zachód, a następnie *Kreis* Strzegom. W 1933 roku został *kreisleiterem* Świdnicy, skąd — przez służbę w Wehrmachcie — trafił do Pszczyny. Właśnie w 1939 roku został *kreisleiterem* Pszczyny. Na tym stanowisku przetrwał do listopada 1943 roku, kiedy to został *kreisleiterem* Bielska (nowym przywódcą pszczyńskiej NSDAP został Makosch). Dosłużył się stopnia *oberbereichsleiters* NSDAP. Żonaty, miał 5 dzieci. Był „bogowiercą”, mieszkał w Pszczynie. Przydziel do OG Pless. APKat., zespół: NSDAP Kreisleitung Pless, F 16506, Ankieta osobowa Hossenfelder Kurt; R. Kaczmarek: *Pod rządami gauleiterów...*, s. 114—115; T. Kruszewski: *Partia narodowosocjalistyczna na Śląsku...*, s. 254—255.

zajął 24 listopada 1943 roku Paul Makosch i sprawował go do końca rządów niemieckich na tym terenie¹⁷.

Struktura kierownictwa powiatowego (*Kreisleitung der NSDAP*) w roku 1942 przedstawiała się następująco. Głównymi urzędami (*Hauptämter*) były:

- *Kreisstabsamt* (sztab kierownictwa powiatowego) — na jego czele stał Willi Kexel¹⁸ (jako *Kreisstabsamtsleiter*).
- *Kreiskassenleiter* (kierownik kasy powiatowej) — na czele z Hansem Reichertem¹⁹.
- *Kreisorganisationsamt* (powiatowy urząd do spraw organizacyjnych) — zarządzał nim Walter Mosch²⁰ (jako *Kreisorganisationsleiter*).

¹⁷ T. Kruszewski: *Partia narodowosocjalistyczna na Śląsku...*, s. 254. Paul Makosch — urodził się 12 listopada 1901 roku w Raciborzu. Ukończył tam tylko szkołę podstawową. Był członkiem partii nazistowskiej (nr leg. 1547596), wstąpił do NSDAP przed objęciem władzy przez nazistów (*Machtübernahme*) — 9 sierpnia 1932 roku. Był członkiem NSBO (Nationalsozialistische Betriebszellenorganisation — Narodowosocjalistyczna Organizacja Zakładowa). W Zabrze pracował jako *Zellenleiter*, a następnie *Ortsgruppenleiter* NSDAP. Przed objęciem funkcji kreisleitera (*Kriegs-Kreisleiter*) pracował w pszczyńskiej NSDAP jako kierownik sztabu kierownictwa powiatowego (*Kreisstabsamtsleiter*), posiadał stopień abschnittsleiters. Miał żonę. Był „bogowiercą”, mieszkał w Pszczynie. Przydział do OG Pless. APKat., zespół: NSDAP Kreisleitung Pless, F 16506, Ankieta osobowa Makosch Paul; R. Kaczmarek: *Pod rządami gauleiterów...*, s. 115.

¹⁸ Willi Kexel — w jego ankiecie brak danych dotyczących daty i miejsca urodzenia (być może urodził się na terenie Starej Rzeszy, bo w rubryce obywatelstwo wpisał: „Dtsch. Reich”), *Reichsdeutsch*. Nie posiadał zawodu albo jego zawód był mało prestiżowy, gdyż w tej rubryce wpisał swoją funkcję partyjną (*Kreisamtsleiter*). Nie wiadomo, czy był członkiem NSDAP (prawdopodobnie tak, gdyż jeden z najbardziej zaufanych ludzi kreisleitera i w ogóle kreisleitungu raczej nie mógł nie należeć do partii). W kierownictwie powiatowym sprawował funkcję kreisgeschäftsführera. Był żonaty, miał 2 dzieci. Został powołany do armii niemieckiej. Mieszkał w Pszczynie. Przydział do OG Pless. APKat., zespół: NSDAP Kreisleitung Pless, F 16506, Ankieta osobowa Kexel Willi.

¹⁹ Hans Reichert — urodził się 24 czerwca 1902 we Wrocławiu, *Reichsdeutsch*. Nieznany zawód wyuczony, gdyż w tej rubryce podał zawód wykonywany (*Kreiskassenleiter*). Był członkiem NSDAP (nr leg. 428997), do której wstąpił 1 stycznia 1931 roku. Był pierw komisarycznym kreiskassenleiterem (od 16 października 1940 roku), a później stałym kreiskassenleiterem *Kreisleitung Pless* (jako *Kreishauptamtsleiter*), mianowanym na to stanowisko 20 kwietnia 1942 roku. 9 listopada 1943 roku awansowany został do stopnia Abschnittsleiters NSDAP. 25 lutego 1934 roku w Legnicy złożył przysięgę kierownika politycznego NSDAP. Miał żonę i 3 dzieci. Był „bogowiercą”, mieszkał w Pszczynie. Przydział do OG Pless. APKat., zespół: NSDAP Kreisleitung Pless, F 16506, Ankieta osobowa Reichert Hans.

²⁰ Walter Mosch — urodził się 16 października 1898 roku w Namysłowie, *Reichsdeutsch*. Z wykształcenia był urzędnikiem, pracował jako dyrektor administracji powiatowej (*Kreisverwaltungsdirektor*). Był członkiem NSDAP (nr leg. 7942063), do której wstąpił 1 stycznia 1940 roku. Był kreisorganisationsamtsleiterem w *Kreisleitung Pless* (pełniącym obowiązki od 1 sierpnia 1940 roku, mianowanym na stałe 19 grudnia 1941 roku; odszedł z tego stanowiska w styczniu 1942 roku). 9 listopada 1943 roku został mianowany hauptgemeinschaftsleiterem NSDAP. W 1944 roku (20 kwietnia) został w Pszczynie zaprzysiężony na kierownika politycznego NSDAP. Należał do SA (od 1933 roku). Miał żonę i dziecko. Miesz-

- *Kreispersonalamt* (powiatowy urząd do spraw personalnych) — kierował nim Karl Unruh²¹ (jako *Kreispersonalamtsleiter*).
- *Kreisschulungsamt* (powiatowy urząd do spraw szkoleń) — na czele stał Kurt Heinzel²² (jako *Kreisschulungsleiter*).
- *Kreispropagandaamt* (powiatowy urząd do spraw propagandy) — zarządzany przez Georga Kokotta²³ (jako *Kreispropagandaamtsleiter*),
- *Kreisgericht* (powiatowy sąd partyjny) — na czele z Klinkowem.
- *Kreiswirtschaftsberater* (powiatowy doradca gospodarczy) — w tym czasie nieobsadzony.
- *Amt des Kreisobmanns der DAF/Amt für Soziale Arbeit* (urząd kierownika powiatowego DAF/urząd pracy socjalnej) — na czele stał Zeller.
- *Kreisamtsleitung* NSV (powiatowe kierownictwo NSV) — zarządzane przez Scherfa²⁴.

Do urzędów (*Ämter*) zaliczono:

- *Kreispresseamt* (powiatowy urząd do spraw prasy) — kierował nim Gerhard M.²⁵, którego podczas nieobecności (związanej ze służbą w Wehrmachcie) zastępował Köhler.

kał w Pszczynie. Przydział do OG Pless. APKat., zespół: NSDAP Kreisleitung Pless, F 16506, Ankieta osobowa Mosch Walter.

²¹ Karl Unruh — urodził się 26 listopada 1889 roku w Żorach, *Reichsdeutsch*. Nieznany zawód wyuczony. Był członkiem NSDAP (nr leg. 1973227), do której wstąpił 1 maja 1933 roku. W kierownictwie powiatowym w Pszczynie był kreispersonalamtsleiterem (mianowany ostatecznie 17 maja 1941 roku, wcześniej pełnił tę funkcję komisarycznie). Był też hauptgemeinschaftsleiterem NSDAP. 25 lutego 1934 roku został w Świdnicy zaprzysiężony na kierownika politycznego NSDAP. Miał żonę i 3 dzieci. Był „bogowiercą”, mieszkał w Pszczynie. Przydział do OG Pless. APKat., zespół: NSDAP Kreisleitung Pless, F 16506, Ankieta osobowa Unruh Karl.

²² Kurt Heinzel — urodził się 16 kwietnia 1901 roku (miejsce urodzenia nieczytelne), *Reichsdeutsch*. Był nauczycielem z zawodu. Członek NSDAP (nr leg. 2144037). W *Kreisleitung* NSDAP Pless pełnił funkcje kreisschulungsleiters, pełnomocnika urzędu do spraw wychowawczych (*Amt für Erzieher*), powiatowego naczelnika NSLB (Nationalsozialistischer Lehrerbund — Narodowosocjalistyczny Związek Nauczycieli, *Kreiswalter* NSLB), powiatowego specjalisty do spraw narodowościowych (*Kreisamtsleiter für Volkstumsfragen*). Posiadał stopień hauptgemeinschaftsleiters NSDAP. 20 kwietnia 1936 roku został zaprzysiężony na kierownika politycznego NSDAP. Był również członkiem NSLB. Miał żonę i 3 dzieci, mieszkał w Pszczynie. Przydział do OG Pless. APKat., zespół: NSDAP Kreisleitung Pless, F 16506, Ankieta osobowa Heinzel Kurt.

²³ Georg Kokott — urodził się 26 listopada 1900 roku w Królewskiej Hucie, *Volksdeutsch*. Był nauczycielem z zawodu. Związany z NSDAP (nr leg. 7983682) od 20 kwietnia 1941 roku. Był zastępcą kreispropagandaamtsleiters w kierownictwie powiatowym NSDAP w Pszczynie (mianowany ostatecznie na to stanowisko 9 listopada 1943 roku). 20 kwietnia 1944 roku został zaprzysiężony w Pszczynie na kierownika politycznego NSDAP. Miał żonę i dziecko. Był katolikiem, mieszkał w Pszczynie. Przydział do OG Pless. APKat., zespół: NSDAP Kreisleitung Pless, F 16506, Ankieta osobowa Kokott Georg.

²⁴ „Heimatkalendar Pless” 1942, s. 145.

²⁵ Gerhard M. — urodził się 20 marca 1915 roku w Gieschewald (Giszowiec, dziś dzielnica Katowic), *Volksdeutsch*. Z zawodu był dziennikarzem. Dość późno został członkiem NSDAP (nr leg. 7983716) — 1 lutego 1941 roku. W kierownictwie powiatowym był *Kreis-*

- *Amt für Kommunalpolitik* (urząd do spraw polityki komunalnej) — zawiadywał nim Paul Lubczyk²⁶.
- *Kreisrechtsamt* (powiatowy urząd prawny) — kierował nim Bernhard von Derschau²⁷.
- *Amt für Beamte* (urząd do spraw urzędniczych) — na czele stał Franz Paliczka²⁸.
- *Amt für Erzieher* (urząd do spraw wychowawczych) — zarządzał nim Kurt Heinzel.
- *Amt für Technik* (urząd do spraw techniki) — zawiadywał nim Heinrich Nies²⁹.
- *Amt für Volksgesundheit* (urząd do spraw zdrowia) — z dr. Erwinem Bussem³⁰ na czele.

Część kreisleitungu stanowili również pełnomocnicy i fachowi doradcy (*Beauftragte, Fachberater*):

amtsbeauftragter des Presseamtes (od 1 sierpnia 1940 roku), następnie kreispresseamtsleiterem. Miał żonę i 2 dzieci. Był „bogowiercą”. Został powołany do Wehrmachtu. Mieszkał w Pszczynie. Przydział do OG Pless. APKat., zespół: NSDAP Kreisleitung Pless, F 16506, Ankiety osobowe M. Gerhard.

²⁶ Paul Lubczyk — urodził się 28 maja 1900 roku w Paulsdorf (Pawłów, dziś Zabrze), *Reichsdeutsch*. Jako zawód podał „burmistrz” (*Bürgermeister*). Z NSDAP związał się wcześniej (nr leg. 91542), bo jej członkiem został już 1 czerwca 1928 roku. W *Kreisleitung* Pless pełnił funkcję *Leiter des Amtes für Kommunalpolitik*, ponadto posiadał stopień obergemeinschaftsleitera. Miał żonę. Był katolikiem, mieszkał w Pszczynie. Przydział do OG Pless. APKat., zespół: NSDAP Kreisleitung Pless, F 16506, Ankieta osobowa Lubczyk Paul.

²⁷ Zob. przypis 7.

²⁸ Zob. przypis 10.

²⁹ Heinrich Nies — urodził się 13 marca 1906 roku w Siegen (Westfalia), *Reichsdeutsch*. Był z zawodu zapewne mistrzem budowlanym (*Baumeister*), gdyż wpisał jako zawód: „powiatowy mistrz budowlany” (*Kreisbaumeister*). Był członkiem NSDAP (nr leg. 1967435) od 1 maja 1933 roku. W *Kreisleitung* Pless był kierownikiem urzędu do spraw techniki (*Leiter des Amtes für Technik jako Kreishauptamtsleiter*), ponadto kreiswalterem NSBDT (Nationalsozialistischer Bund Deutscher Technik — Narodowosocjalistyczny Związek Niemieckiej Techniki). 9 listopada 1943 roku został hauptgemeinschaftsleiterem NSDAP. W lutym 1935 roku w miejscowości Hoyerswerda (Wojrowice) został zaprzysiężony na kierownika politycznego NSDAP. Należał również do NSBO, NSV, RDB (Reichsbund der Deutschen Beamten — Związek Rzeszy Niemieckich Urzędników), NSBDT, RLB, DRK (Deutsches Rotes Kreuz — Niemiecki Czerwony Krzyż). Miał żonę i dziecko. Był ewangelikiem, mieszkał w Pszczynie. Został powołany do Wehrmachtu. Przydział do OG Pless. APKat., zespół: NSDAP Kreisleitung Pless, F 16506, Ankieta osobowa Nies Heinrich.

³⁰ Erwin Busse — urodził się 29 sierpnia 1898 roku w Augustowie (nieopodal Łodzi), *Volksdeutsch*. Był lekarzem z zawodu. Należał do NSDAP (nr leg. 7983643) od 1 lutego 1941 roku. *Leiter des Volksgesundheitsamtes* w *Kreisleitung* Pless (od lipca 1940 roku). Ostatecznie mianowany na ten urząd 20 kwietnia 1944 roku, wtedy też złożył przysięgę na kierownika politycznego NSDAP w Pszczynie. Był ponadto członkiem DAF, NSV, DRK, RLB. Kawaler. Był ewangelikiem, mieszkał w Pszczynie. Przydział do OG Pless. APKat., zespół: NSDAP Kreisleitung Pless, F 16506, Ankieta osobowa Busse Erwin.

- [*Beauftragter für*] *Rassenpolitik* ([pełnomocnik] do spraw polityki rasowej) — Dr Kremp.
- [*Beauftragter für*] *Kriegsopfer* ([pełnomocnik] do spraw ofiar wojny) — Theodor Mühlbach³¹.
- *Landwirtschaftlicher Kreisfachberater* (powiatowy doradca do spraw rolnictwa) — Holtz.
- *Forstwirtschaftlicher Kreisfachberater* (powiatowy doradca do spraw leśnictwa) — Heinz Rache³².

Kierownictwo powiatowe NSDAP w Pszczynie miało swą siedzibę w budynku przy Poststraße 1, zwanym *Haus der NSDAP*. Jak już wspomniano, struktura partii w powiecie pszczyńskim ustabilizowała się mniej więcej w sierpniu 1940 roku, a powiat partyjny składał się z 40 grup miejscowych.

Tabela 1

Wykaz grup miejscowych NSDAP (*Ortsgruppen der NSDAP*) w powiecie pszczyńskim w 1941/1942 roku

Lp.	Grupa miejscowa	Kierownik grupy miejscowej (miejsce zamieszkania)
1.	Alt Berun (Bieruń Stary)	Willi Grüning (Alt Berun)
2.	Altdorf (Stara Wieś)	Kurt Kneiske, w tym czasie służba w Wehrmachcie, zastępca: August Kleinert (Altdorf)
3.	Anhalt (Hołdunów)	Karl Zänger (Anhalt)
4.	Brzestz (Brzeźce)	Johann Wrobel (Brzestz)
5.	Cwiklitz (Ćwiklice)	Kurt Heine (Cwiklitz)
6.	Emanuelssegen (Murcki)	Theodor Pilorz I (Emanuelssegen)
7.	Goldmannsdorf (Bzie) ^{a)}	Wilhelm Mischer (Pawłowicz)
8.	Gottschalkowitzb (Goczałkowice) ^{b)}	Heinrich Erdmann (Bad Gottschalkowitz)
9.	Groß Chelm (Chelm Śląski)	Max Posner (Groß Chelm)
10.	Groß Weichsel (Wisła Wielka)	Siegfried Salzwedel (Lonkau)
11.	Guhrau (Góra)	Josef Gornik (Siegfriedsdorf)
12.	Imielin	Ewald Wulfen, w tym czasie służba w Wehrmachcie, zastępca Kullig (Imielin)

³¹ Theodor Mühlbach — urodził się 30 marca 1889 roku w Agneshütte (dziś Katowice), *Reichsdeutsch*. Z wykształcenia był inżynierem/technikiem, pracował jako kierownik wydziału technicznego. Był członkiem NSDAP (nr leg. 7944826) od 1 stycznia 1940 roku. W pszczyńskiej NSDAP był komisarycznym kierownikiem Narodowosocjalistycznej Opieki nad Ofiarami Wojny (*kommissarischer Leiter der NSKOV Pless*) od 1 listopada 1941 roku. Miał żonę i 3 dzieci. Był katolikiem, mieszkał w Pszczynie. Przydział do OG Pless. APKat., zespół: NSDAP Kreisleitung Pless, F 16506, Ankieta osobowa Mühlbach Theodor.

³² Heinz Rache — urodził się 11 marca 1908 roku w Bad Salzufen, *Reichsdeutsch*. Był nadleśniczym (*Oberforstmeister*) z zawodu. 1 maja 1933 roku wstąpił do NSDAP (nr leg. 3261432). W *Kreisleitung Pless* był *Forstwirtschaftlicher Fachberater* (od 15 sierpnia 1941 roku). W listopadzie 1933 roku został w Hammerstein zaprzysiężony na kierownika politycznego NSDAP. Miał żonę i dziecko. Mieszkał w Pszczynie. Przydział do OG Pless. APKat., zespół: NSDAP Kreisleitung Pless, F 16506, Ankieta osobowa Rache Heinz. Zob. „Heimatkalender Pless” 1942, s. 145.

cd. tab. 1

Lp.	Grupa miejscowa	Kierownik grupy miejscowej (miejsce zamieszkania)
13.	Kobier (Kobiór)	Fritz Franke (Kobier)
14.	Kreutzdorf (Krzyżowice)	Bernhard Mauthe, w tym czasie służba w Wehrmachcie, zastępca Kurt Frahnert (Kreutzdorf)
15.	Krier (Kryry)	Erich Schulze (Krier)
16.	Kostow (Kosztowy)	Theodor Block (Kostow)
17.	Mittel Łazisk (Łaziska Średnie) ^{a)}	Karl Gruhn (Mittel Łazisk)
18.	Ober Łazisk (Łaziska Górne) ^{d)}	Willibald Witter, w tym czasie służba w Wehrmachcie, zastępca Karl Gruhn (Mittel Łazisk)
19.	Mokrau (Mokre)	Josef Ermler (Mokra)
20.	Neu Berun (Bieruń Nowy)	Paul Pietryas (Neu Berun)
21.	Neudorf (Borowa Wieś)	zastępca (p.o.) Josef Ermler (Mokra)
22.	Nikolai-Nord (Mikołów-Północ)	Franz Wlotzek (Nikolai)
23.	Nikolai-Süd (Mikołów-Południe)	Hans Müller (Nikolai)
24.	Ornontowitz (Ornontowice)	Köhler (Ornontowitz)
25.	Orzesche-Ost (Orzesze-Wschód)	Adolf Zipser, w tym czasie służba w Wehrmachcie, zastępca Tautz
26.	Orzesche-West (Orzesze-Zachód)	Anton Müller (Orzesche)
27.	Pilgramsdorf (Pielgrzymowice)	Erwin Meißner (Pilgramsdorf)
28.	Pleß (Pszczyna)	Paul Schindera, w tym czasie służba w Wehrmachcie, zastępca Konrad Mäder (Pleß)
29.	Podlesie	Alfred Maywald (Podlesie)
30.	Podlesie-Boerschächte	Fritz Wiefelspütz (Podlesie-Boerschächte)
31.	Sandau (Piasek)	Richard Mentler (Jankowitz)
32.	Staupe (Studzionka)	Josef Mrukwa III (Staupe)
33.	Tannendorf (Świerczyniec)	Johann Hosek (Mezerzitz)
34.	Tichau-Ost (Tychy-Wschód)	Kurt Waluscha (Tichau)
35.	Tichau-West (Tychy-Zachód)	Kurt Ryschka (Tichau)
36.	Urbanowitz (Urbanowice)	Wilhelm Rosner (Urbanowicz)
37.	Wessolla (Wesoła)	podówczas nieobsadzona, zastępca (p.o.) Theodor Block
38.	Wohlau (Wola)	Jakob Kendzior (Wohlau)
39.	Woschczytz (Woszczyce)	Erich Dallmann (Woschczytz)
40.	Wyrow (Wyry)	Josef Czerny (Wyrow)

^{a)} Prawidłowa nazwa grupy miejscowej: OG Ober Goldmannsdorf.^{b)} Prawidłowa nazwa grupy miejscowej: OG Bad Gottschalkowitz.^{c)} Prawidłowa nazwa grupy miejscowej: OG Łazisk-Ost.^{d)} Prawidłowa nazwa grupy miejscowej: OG Łazisk-West.

Źródło: „Heimatkalendar Pless” 1942, s. 149—150. Polskie nazwy miejscowości zaczerpnięto z pracy: R. Kaczmarek: *Górny Śląsk podczas II wojny światowej. Między utopią niemieckiej wspólnoty narodowej a rzeczywistością okupacji na terenach wcielonych do Trzeciej Rzeszy*. Katowice 2006, s. 115—116.

Prócz NSDAP w powiecie pszczyńskim istniały również inne organizacje nazistowskie. W 1940 roku powstały pierwsze oddziały SA (Sturmabteilungen — Oddziały Szturmowe), ponadto istniał pszczyński NSKK (Nationalsozialistischer Kraftfahrerkorps — Narodowosocjalistyczny Korpus Kierowców), który wchodził w skład NSKK Motorstandarte Kattowitz czy też NS-Reichskriegerbund³³. Wiadomo, że na przełomie 1941/1942 roku istniały także w Pszczynie: Kreisfrauenschaft (Deutsches Frauenwerk, kierowniczką była Margarete Maiss³⁴), SA-Sturmabteilung IV/12 (dowódca SA-Obersturmbannführer Bergmann³⁵), SS-Sturm 9/124 (kierował nim SS-Unterscharführer Stawinoga), NSKK-Sturmabteilung III/M 124 (dowodził Obertruppführer von Blachowitz), NSFK (Aufbaustab Pleß, Stand. 34 — Scharführer Hilsberg), HJ i JD (Bann 786 — kierował Bannführer Birghan), BDM i JM (Untergau 786 — zarządzała Untergauleiterin Überreiter)³⁶.

Celem niniejszego artykułu jest szczegółowe „prześwietlenie” badanej zbiorowości kierowników politycznych powiatu pszczyńskiego pod kątem pochodzenia (miejsca urodzenia), wieku, płci, zawodu, stosunku do NSDAP, stosunku do Wehrmachtu, wyznania, rodziny itd. Charakterystyki badanej zbiorowości dokonano, analizując ankiety osobowe 1559 kierowników³⁷.

³³ I. Sroka, A. Szefer: *Życie społeczno-polityczne...*, s. 302, 311, 316.

³⁴ Margarete Maiss — urodziła się 26 stycznia 1891 roku we Wrocławiu, *Reichsdeutsche*. Była związana z NSDAP (nr leg. 1111978) od 1 maja 1932 roku. W pszczyńskiej NSDAP piastowała urząd komisarycznej *Kreisfrauenschaftsleiterin* (od 1 stycznia 1941 roku). Była panną, deklarowała się jako „gottgläubig”. Mieszkała w Pszczynie. Przydział do OG Pleß. APKat., zespół: NSDAP Kreisleitung Pleß, F 16506, Ankieta osobowa Maiss Margarete.

³⁵ Chodzi zapewne o Waldemara Bergmanna — urodzony 21 stycznia 1903 roku w Lublińcu, *Reichsdeutsch*. Był leśnikiem rewirowym, członkiem NSDAP (nr leg. 970069), do której wstąpił 1 marca 1932 roku. Był członkiem SA, według ankiety osobowej posiadał stopień SA-sturmabführera (majora), wedle „Heimatkalendar Pleß” z 1942 był już SA-obersturmbannführerem (podpułkownikiem SA). W 1936 roku w Niemodlinie został zaprzysiężony na kierownika politycznego NSDAP. Według wspomnianego już kalendarza z Pszczyny („Heimatkalendar Pleß”) był tamtejszym dowódcą SA (SA-Sturmabteilung IV/12). Miał żonę i 5 dzieci, był „bogowiercą”. Mieszkał w Radostowicach. Przydział do OG Pleß. APKat., zespół: NSDAP Kreisleitung Pleß, F 16506, Ankieta osobowa Bergmann Waldemar; „Heimatkalendar Pleß” 1942, s. 145.

³⁶ „Heimatkalendar Pleß” 1942, s. 145.

³⁷ Zasadniczo ankiety osobowe kierowników politycznych można podzielić na ankiety proste i złożone. Różniły się one liczbą rubryk (a tym samym zmiennych). W większości przypadków typ ankiety odpowiadał pozycji partyjnej danego kierownika politycznego, a mianowicie elity na szczeblu kierownictwa powiatowego, grup miejscowych (np. kreisleiterzy, kreis(haupt)amtsleiterzy, ortsruppenleiterzy, ortsruppenamtsleiterzy) wypełniały ankiety złożone, a „szare” masy kierowników politycznych (zellenleiterzy, blockleiterzy) — ankiety proste. Zdarzały się, naturalnie, wyjątki, np. proste ankiety ortsruppenleiterów (np. ankieta ortsruppenleiters OG Orzesche-West Ludwiga Döngesa), ortsruppenamtsleiterów czy ankiety złożone blockbeauftragterów (blockleiterów). Wydaje się, że ankiety powstały w okresie 1940—1944 (a może jeszcze w 1945) na terenie pszczyńskiego powiatu partyj-

Podział analizowanej zbiorowości, z uwzględnieniem poszczególnych szczebli partyjnych, przedstawia tabela 2³⁸.

Tabela 2

**Wykaz kierowników politycznych NSDAP powiatu pszczyńskiego
na poszczególnych szczeblach struktury organizacyjnej**

Szczebel organizacyjny	Liczba	Procent
Kierownicy polityczni — kierownictwo powiatowe	67	4,30
Kierownicy polityczni — grupa miejscowa	461	29,57
Kierownicy polityczni — komórka	197	12,64
Kierownicy polityczni — blok	788	50,55
Brak danych	46	2,95
Razem	1559	100,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiety osobowych kierowników politycznych NSDAP powiatu pszczyńskiego dostępnych w: APKat., NSDAP Kreisleitung Pless, mikrofilmy: F 16504, F 16505, F 16506, F 16507.

Kierownicy polityczni NSDAP a przynależność do danej grupy miejscowej (OG). Przeanalizowano przynależność poszczególnych funkcjonariuszy NSDAP powiatu pszczyńskiego do grup miejscowych, aby sprawdzić, jak wyglądał podział wewnątrz powiatu pszczyńskiego³⁹.

Najwięcej, bo aż 144 kierowników politycznych wchodziło w skład OG (*Ortsgruppe der NSDAP* — grupa miejscowa NSDAP) Pless (9,24%). OG Pless była najznacniejszą grupą miejscową w obrębie pszczyńskiego

nego. Prawdopodobnie materiał, który się zachował, jest niekompletny (brakuje np. ankiet zmarłych kierowników politycznych). Przeglądając ankiety, doszedłem do wniosku, że przy ich wypełnianiu panował bałagan, a sprawdzanie (choćby pod kątem wpisywania danych we właściwe rubryki) nie było chyba zbyt dokładne. Jednak przypuszczam, że na ogół podawane przez kierowników politycznych dane były wiarygodne, pragnęli oni bowiem związać się z NSDAP (mowa tu głównie o miejscowych) lub byli już długo członkami partii i służyli jej wiernie, nie mieli więc powodu podawać nieprawdziwych danych (członkowie partii ze Starej Rzeszy), a ponadto mieli świadomość tego, że za podawanie nieprawdziwych informacji czy ich zatajanie groziło im postępowanie przed sądem partyjnym.

³⁸ Za funkcjonariuszy kierownictwa powiatowego uznałem kreisleitera, kreishauptsamtsleiterów, kreisamtsleiterów, kreishauptstellenleiterów, kreisstellenleiterów i współpracowników kreisleitungu. Analogicznie za funkcjonariuszy grupy miejscowej uznałem ortsruppenleiterów, ortsruppenamtsleiterów, ortsruppenhauptstellenleiterów, ortsruppenstellenleiterów i współpracowników grupy miejscowej. Wszystkich zellenleiterów traktuję jako funkcjonariuszy partyjnych na poziomie komórki, a wszystkich blockleiterów i blockhelferów za działaczy NSDAP na szczeblu bloku.

³⁹ W spornych, niejasnych przypadkach dany kierownik polityczny zostawał przyporządkowany do znaczniejszej grupy miejscowej (np. OG Pless) lub do tej grupy miejscowej, w której pełnił ważniejszą funkcję. Przyjąłem, że dany kierownik polityczny w przeprowadzonej analizie mógł należeć tylko do jednej OG.

kreisleitungu. Wynikało to z kilku powodów: Pszczyna była stolicą powiatu ziemskiego (*Landkreis Pless*), była również głównym miastem i siedzibą *Kreisleitung* NSDAP Pless, a do OG Pless przyporządkowani byli najwyżsi i najważniejsi funkcjonariusze NSDAP w powiecie (*Kreisleiter*, kreis(haupt)-amtsleiterzy, kreishauptstellenleiterzy, Kreisstellenleiterzy itd.).

Druga pod względem liczby kierowników politycznych była grupa miejscowa Mikołów-Południe (OG Nikolai-Süd): 83 osoby (5,32%), a następna — Łaziska Zachodnie (OG Lazisk-West): 63 osoby (4,04%). 57 osób (3,66%) należało do grupy miejscowej Mikołów-Północ (OG Nikolai-Nord). Sporą liczebność kierowników politycznych w Mikołowie można tłumaczyć dużą liczbą mieszkańców miasta — 13 526 (prawie dwukrotnie więcej mieszkańców, niż liczyła sobie wówczas Pszczyna: 7 700)⁴⁰.

Miejsce urodzenia. Jedną z ważniejszych zmiennych w charakterystyce badanej zbiorowości jest miejsce urodzenia. Podane w ankietach miejscowości podzielono na cztery grupy:

Grupa 1 — obejmuje miejscowości rejencji katowickiej (wchodzącej w skład Prowincji Śląskiej, później Górnośląskiej), które przed wybuchem II wojny światowej należały do Polski, tj. obszar województwa śląskiego i skrawki województw krakowskiego i kieleckiego (w tym Pszczyna i miejscowości powiatu pszczyńskiego — wedle partyjnego spisu miast i wsi *Gau Oberschlesien Alphabetisches Verzeichnis*⁴¹). Z tej grupy wyłączono obszar rejencji opolskiej i te tereny rejencji katowickiej, które przed 1939 rokiem wedle *Alphabetisches Verzeichnis* należały do Rzeszy (Starej Rzeszy — Altreich).

Grupa 2 — obejmuje pozostałe zachodnie i północne tereny Rzeczypospolitej (wyjawszy te wspomniane w grupie 1), które włączono do Niemiec po upadku Polski w 1939 roku, a więc tzw. wcielone ziemie wschodnie (*eingegliederte Ostgebiete*).

Grupa 3 — obejmuje pozostałe miejscowości Rzeszy (Starej Rzeszy, według stanu z 1939 roku), w tym rejencję opolską i te tereny rejencji katowickiej, które należały przed 1 września 1939 roku do Niemiec (wyraźnie oddzielono obszary zunifikowane przez Niemców po pokonaniu Polski, a przed 1939 rokiem przedzielone niemiecko-polską granicą państwową dla wyraźnego ukazania kategorii reichsdeutschw i volksdeutschw⁴²).

⁴⁰ *Alphabetisches Verzeichnis der Stadt- und Landgemeinden im Gau Oberschlesien...*, s. 101, 112.

⁴¹ *Alphabetisches Verzeichnis der Stadt- und Landgemeinden im Gau Oberschlesien...* Przy sprawdzaniu miejscowości posilkowałem się również: *Schlesisches Ortschaftsverzeichnis Teil I. Alphabetisches Verzeichnis sämtlicher Städte, Flecken, Dörfer und sonstiger Ortschaften und Wohnplätze*. Breslau 1941.

⁴² Zdaniem Janusza Sobczaka, po I wojnie światowej w Republice Weimarskiej powstały takie terminy czy kategorie słownika politycznego, jak: „niemieckie tereny etniczne

Grupa 4 — obejmuje miejscowości będące poza granicami Rzeszy Niemieckiej (Starej Rzeszy) oraz nabyte w 1939 roku tereny polskie (tabela 3).

Tabela 3

Kierownicy polityczni NSDAP powiatu pszczyńskiego a miejsce urodzenia

Grupa miejscowości	Liczba	Procent
Grupa 1	1 115	71,52
Grupa 2	12	0,77
Grupa 3	270	17,32
Grupa 4	24	1,54
Miejscowości N.N.	17	1,09
Brak danych	121	7,76
Razem	1 559	100,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiet osobowych kierowników politycznych NSDAP powiatu pszczyńskiego dostępnych w: APKat., NSDAP Kreisleitung Pless, mikrofilmy: F 16504, F 16505, F 16506, F 16507.

Jak wynika z przedstawionych danych, najwięcej kierowników politycznych z całego powiatu pochodziło z miejscowości należących do grupy 1 (52 osoby pochodziły z Mikołowa, 37 z Pszczyny, 33 z Orzesza, 30 z Łazisk Górnych, 29 z Katowic, 26 z Tychów, 24 z Podlesia, po 23 z Mokrego i Bierunia Starego, 19 z Chorzowa, 10 z Mysłowic, 8 z Żor itd.). Warto dodać, że w sumie 881 kierowników politycznych urodziło się w Pszczynie lub w powiecie pszczyńskim. W następnej kolejności znajdują się osoby urodzone w miejscowościach z grupy 3 (pozostałe miejscowości Rzeszy), do której zaliczono 270 kierowników (17,32%); najwięcej ankietowanych pochodziło

w Europie” (*Der deutsche Volksboden in Europa*) i „Niemiec etniczny” (*Volksdeutscher*), które wyrażały już pretensje polityczne. Autor pisał, że termin „Niemcy etniczni” — „stosowano [...] na określenie Niemców zamieszkających poza granicami Rzeszy, ze szczególnym podkreśleniem, iż są oni nierozdzielalną częścią narodu niemieckiego i winni być z nim w ramach jednolitego niemieckiego organizmu państwowego jak najściślej zjednoczeni. Stąd od stopnia siły państwa niemieckiego na danym etapie zależała odpowiednia gradacja roszczeń: początkowo zabiegi o zespolenie grup mniejszościowych w organizacjach utrzymujących ścisły kontakt z ośrodkami dyspozycyjnymi w Niemczech, z kolei starania o zapewnienie im autonomii kulturalnej, a o ile to było możliwe — autonomii terytorialnej, następnie prowokowanie irredenty, wyzyskiwanie jej do celów dywersyjnych i rozsadzania od wewnątrz państwa stojącego na drodze terytorialnej ekspansji, wreszcie pretekst do wywołania wojny i realizacji imperialistycznych celów przy pomocy siły militarnej”. Zob. J. Sobczak: *Hitlerowskie przesiedlenia ludności niemieckiej w dobie II wojny światowej*. Poznań 1966, s. 16—17.

z Gliwic (11), Wrocławia (10), stolicy Rzeszy i Prus Berlina (9), Zabrze (8), Drezna (4), Bytomia (4), Raciborza (4), Opola (3). Do miejscowości z grupy 4 (leżące poza granicami Rzeszy) zaklasyfikowano 24 kierowników politycznych (1,54%). Z czego 17 osób pochodziło z terenów południowej Bukowiny (wtedy, jak i dziś tereny Rumunii — Buchenland), z takich miejscowości, jak Illischestie (dziś Ilisesti) — 9 osób, Neu Itzkany (Noi Itcani) — 2 osoby, Tereblestie — 2 osoby, Itzkany (Itcani) — 1 osoba, Suczawa (Suceava) — 1 osoba, Mazanaesti — 1 osoba i Gura Humora (Gura Humorului) — 1 osoba⁴³. W 3 ankietach w rubryce „miejsce urodzenia” wpisano miejscowości Galicji (Dornfeld w powiecie lwowskim, Augustdorf w powiecie Siatyn, Hanunin). 1 osoba pochodziła z Odessy i 1 z Węgier (Feketeerdő). 12 kierowników (0,77%) pochodziło z zachodnich i północnych terenów Polski, które zostały włączone do Rzeszy. 17 miejscowości (1,09%) nie udało się zidentyfikować, natomiast w 121 ankietach (7,76%) nie podano danych dotyczących miejsca urodzenia.

Przywołane liczby świadczą, że większość kierowników politycznych (wszystkich szczebli) wywodziła się z tych obszarów Prowincji Górnośląskiej, które przed 1939 rokiem przypadły Polsce — 1115 osób (71,52%). Ponad połowa badanej grupy to volksdeutsche Pszczyny i powiatu pszczyńskiego, ogólnie rzecz biorąc, wśród kierowników politycznych powiatu pszczyńskiego dominował zatem element „miejscowy” nad reichsdeut-schami.

⁴³ Osoby urodzone na terenach południowej Bukowiny, które pełniły służbę partyjną na obszarze *Kreisleitung* Pless, to prawdopodobnie niemieccy przesiedleńcy — Niemcy etniczni (*Volksdeutsche*) właśnie z południowej Bukowiny. Hitler 7 października 1939 roku wydał dekret dotyczący przesiedleń Niemców z różnych państw europejskich do Rzeszy. Zdołano — realizując ów dekret — przesiedlić do Niemiec około 770 tys. volksdeut-schów, z tego około 38 tys. osób trafiło do Prowincji Górnośląskiej. Byli to głównie Niemcy z północnej Bukowiny i Besarabii, Niemcy z południowej Bukowiny i Dobrudży oraz z tzw. starej Rumunii, Wołynia, Galicji i okolic Narwi. W wyniku umowy niemiecko-rumuńskiej z 22 października 1940 roku przesiedlono z południowej Bukowiny 52 107 Niemców (Bukowina-Deutsche), a z Dobrudży 13 988 Niemców (Dobrudscha-Deutsche), którzy trafili do Rzeszy. Do końca 1942 roku w Prowincji Górnośląskiej znalazło swoje miejsce 18 155 Niemców z południowej Bukowiny, 37 z Dobrudży i 220 z innych terenów rumuńskich. Na Górnym Śląsku osiedlili się również Niemcy etniczni z północnej Bukowiny (9 475) i z Besarabii (68), których przesiedlono do Rzeszy na mocy umowy niemiecko-radzieckiej z 5 września 1940 roku. Również część Niemców z Wołynia (Wolhynien-Deutsche), Galicji (Galizien-Deutsche) i rejonu Narwi (Narew-Deutsche lub Białystok-Deutsche) trafiła na Górny Śląsk. Być może również 3 kierowników politycznych urodzonych w Galicji to właśnie owi przesiedleńcy. Andrzej Szefer na podstawie źródeł niemieckich podaje, że w październiku 1943 roku w powiatach rybnickim i pszczyńskim mieszkało 360 volksdeut-schów (dawnych przesiedleńców), którzy zajmowali 99 gospodarstw. Zob. A. Szefer: *Przesiedleńcy niemieccy na Górnym Śląsku w latach 1939—1945*. Katowice 1974, s. 22—31, 123; J. Sobczak: *Hitlerowskie przesiedlenia ludności...*, s. 165—192, 235—247.

Wiek. Istotną zmienną dla tego typu analizy jest wiek. W literaturze przedmiotu przyjął się pogląd, że w NSDAP przeważały osoby młode lub w średnim wieku, co, jak pisze Kruszewski, „miało być wyrazem dynamizmu tej partii”⁴⁴. Jak się to odnosiło do badanej grupy, obrazują dane zamieszczone w tabeli 4.

Tabela 4

**Struktura wieku kierowników
politycznych NSDAP
w powiecie pszczyńskim**

Rok urodzenia	Liczba	Procent
1870—1879	24	1,60
1880—1889	145	9,66
1890—1899	530	35,31
1900—1909	661	44,04
1910—1919	138	9,19
Po 1920	3	0,20
Razem	1501	100,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiet osobowych kierowników politycznych NSDAP powiatu pszczyńskiego dostępnych w: APKat., NSDAP Kreisleitung Pless, mikrofilmy: F 16504, F1 6505, F 16506, F 16507.

Jako moment dla obliczenia średniej wieku przyjęto rok 1942. Z 1 559 ankiet w 1 501 podano datę urodzenia. Średnia wieku dla kierowników politycznych powiatu pszczyńskiego w 1942 roku wyniosła 42,63 roku. Prawie połowa spośród wszystkich kierowników politycznych (661 — 44,04%) urodziła się w latach 1900—1909. Drugą co do wielkości grupę wiekową stanowiły osoby (530 — 35,31%) urodzone między 1890 a 1899 rokiem. Najmniej wśród ankietowanych było osób, które przyszły na świat przed 1880 rokiem (24 — 1,60%), natomiast żaden kierownik nie urodził się przed zjednoczeniem Niemiec (1871). Osób urodzonych po 1920 roku było najmniej (3 — 0,20%).

⁴⁴ T. Kruszewski: *Struktura organizacyjna i społeczno-zawodowa NSDAP w powiecie dzierzoniowskim...*, s. 158; M. Maciejewski: *Z badań nad społeczno-zawodową strukturą NSDAP...*, s. 156. Już od swego zarania DAP/NSDAP kierowała swoją propagandę głównie do ludzi młodych. NSDAP w czasie tzw. okresu walki (*Kampfzeit*) była, jak pisze Kater, partią ludzi młodych, co dostrzegali zarówno współcześni historycy, jak i badacze nazizmu po 1945 roku. Co istotne, członkowie NSDAP byli młodszy niż członkowie wszystkich innych niemieckich partii, z wyjątkiem KPD. Zob. M.H. Kater: *The Nazi Party...*, s. 139—148.

Do najstarszych członków grupy kierowniczej NSDAP powiatu pszczyńskiego należeli: Anton Imach (ur. 1 stycznia 1873 roku w Katowicach) — *Blockbeauftragter* w OG Nikolai-Nord, Paul Moll (ur. 1 czerwca 1873 roku w Pszczynie) — *Blockleiter* w OG Pless, czy Ludwиг Michalek (ur. 15 sierpnia 1873 roku w Bieruniu Nowym) — *Blockbeauftragter* w OG Neu Berun. Natomiast najmłodszym kierownikiem politycznym był Gerhard P. (ur. 18 stycznia 1923 roku w Chelmie Śląskim) — *Zellenleiter* w OG Gross Chelm.

Widać stąd, że wśród kierowników politycznych dominowali ludzie w średnim wieku (średnia wieku 42,63 roku). Kruszewski w swej analizie zbiorowości kierowników politycznych *Kreisleitung* NSDAP Reichenbach (dziś Dzierżoniów) ustalił, że funkcjonariusze z przedziału wiekowego 31—50 lat stanowili 70,80% badanego ogółu (31—40 lat — 34,8%, 41—50 lat — 36%, obliczane dla 1940 roku)⁴⁵. W porównaniu z tymi danymi kierownicy polityczni powiatu pszczyńskiego (jeśli przyjąć za Kruszewskim rok 1940) to w 79,35% osoby w wieku 31—50 lat (31—40 lat — 44,04%, 41—50 lat — 35,31%). Zauważyć również można podobny odsetek ludzi młodych mających (w roku 1940) 30 lat i mniej. Zarówno w pszczyńskiej, jak dzierżoniowskiej NSDAP ta grupa wiekowa stanowiła około 10% całej zbiorowości. Odsetek ludzi starszych (powyżej 61 lat) w dzierżoniowskiej NSDAP wyniósł 3% ogółu, w pszczyńskiej — 1,60%. Dane są więc bardzo podobne. Zarówno w przypadku kierowników pszczyńskiej NSDAP, jak i NSDAP w Dzierżoniowie można mówić o dominacji ludzi w średnim wieku i relatywnie małej liczbie ludzi młodych. Kruszewski wskazuje na przeobrażenia w obrębie NSDAP, w wyniku których podniosła się średnia wieku członków, nastąpił proces „starzenia się” elity nazistowskiej, poza tym badacz słusznie podkreśla, że elity kierownicze zawsze były nieco starsze niż przeciętni członkowie partii⁴⁶.

⁴⁵ T. Kruszewski: *Struktura organizacyjna i społeczno-zawodowa NSDAP w powiecie dzierżoniowskim...*, s. 158.

⁴⁶ Ibidem, s. 158. W okresie Trzeciej Rzeszy (1933—1945) partia nazistowska uległa stopniowemu przeobrażeniu z rozwijającego się ruchu w państwową monopolistyczną partię, tracąc swą pierwotną rzeźkość i młodość, stała się konserwatywna, „błoga” i apatyczna, gdy główny rdzeń partii — jej członkowie — stali się starsi. Kierownictwo NSDAP próbowało „regenerować” partię przez nabór młodych członków, lecz średnia wieku zrzeszonych wzrosła z 30 lat w okresie 1932—1933 do ponad 40 lat i więcej w latach 1942—1943. M.H. Kater pisał: „During the Third Reich (1933—1945) the NSDAP gradually transformed itself from an evolutionary (if not a revolutionary) movement into a monopolistic state party. This proces of quasi-institutionalization [...] begin to lose their vigor and youthfulness and become conservative, complacent, and lethargic as the membership core grows older. In the case of National Socialism, despite several attempts by the Nazi leadership to regenerate the party through infusions of new blood, the average age of members increased from the low thirties in 1932—33 to the middle and late forties in 1942—43”. M.H. Kater: *The Nazi Party...*, s. 144—145. Czynnikiem wieku spowodował, że partia znalazła się w stagnacji, a starzy bojownicy niechętnie chcieli ustąpić miejsca w partii młodszemu.

Płeć. Strukturę płci przedstawia tabela 5.

Tabela 5

**Struktura płci kierowników
politycznych NSDAP powiatu pszczyńskiego**

Płeć	Liczba	Procent
Kobiety	49	3,14
Mężczyźni	1 509	96,79
Brak danych	1	0,06
Razem	1 559	100,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiet osobowych kierowników politycznych NSDAP powiatu pszczyńskiego dostępne w: APKat., NSDAP Kreisleitung Pless, mikrofilmy: F 16504, F 16505, F 16506, F 16507.

Na 1559 osób piastujących funkcje kierowników politycznych w pszczyńskim powiecie partyjnym przytłaczającą większość stanowili mężczyźni (96%). Kobiety to zaledwie 3% ogółu, co jest znamienne dla tamtych czasów i w ogóle dla systemów totalitarnych⁴⁷. Jak zauważył jeden z badaczy historii społecznej Trzeciej Rzeszy i NSDAP, choć po 1919 roku kobiety stanowiły ponad połowę ówczesnego niemieckiego społeczeństwa, w partii nazistowskiej były bardzo słabo reprezentowane (*vastly underrepresented*)⁴⁸. Pełniły z reguły funkcje

⁴⁷ W latach 30. XX wieku Carl Mierendorff (związany z socjaldemokracją) poczynił uwagę, że kobiety nie odgrywały w NSDAP znaczącej roli. Kater wiązał widoczny brak kobiet w NSDAP z mizoginią części kierownictwa NSDAP i pozornie naturalnym pragnieniem kobiet politycznego nieangażowania się po stronie brunatnych działaczy. Wśród nazistów dominował pogląd o męskiej dominacji (*male-supremacist attitude*); takie też poglądy wyrażał Hitler w *Mein Kampf*, kiedy pisał, że zadaniem kobiet, podporządkowanych głowie rodziny, jest urodzenie przyszłych żołnierzy, a ich miejsce powinno być w domu, przy dzieciach; przywódca nazistów emancypację kobiet, tak jak demokrację parlamentarną, nazwał symptomem degeneracji kulturalnej. W tym czasie w Niemczech wciąż popularne było hasło: „dzieci, kościół, kuchnia” (*Kinder, Kirche, Küche*). Por. M.H. Kater: *The Nazi Party...*, s. 148; R. Grunberger: *Historia społeczna Trzeciej Rzeszy*. T. 2. Warszawa 1987, s. 91–94. Maciejewski uważał, że „do NSDAP przyciągały kobiety [...] przede wszystkim demagogia Hitlera i atmosfera »piwiarnianego klubu«, panująca na zebraniach partyjnych. Hitler i inni działacze NSDAP przemawiali na ogół prostym językiem, zrozumiałym w zasadzie dla każdego słuchacza, poruszając nie tylko sprawy »wielkiej« polityki, lecz również problemy życia codziennego. Nie chcę przez to powiedzieć, że kobiety należały do grona najmniej wyrobionych intelektualnie słuchaczy zebrzań NSDAP lub członków tej partii. Bardziej były jednak zainteresowane społeczno-gospodarczymi niż politycznymi aspektami ideologii narodowo-socjalistycznej i łatwo ulegały zręcznej propagandzie”. Zob. M. Maciejewski: *Z badań nad społeczno-zawodową strukturą NSDAP...*, s. 175–176. O roli kobiet w ruchu nazistowskim zob. także M.H. Kater: *Frauen in der NS-Bewegung*. „Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte” 1983, Heft 2, s. 202–241.

⁴⁸ M.H. Kater: *The Nazi Party...*, s. 149.

ściśle „kobiece”, tj. związane z kierowaniem partyjnymi czy innego rodzaju narodowosocjalistycznymi organizacjami kobiecymi, o czym świadczą funkcje takie, jak: *Kreisfrauenschaftsleiterin*, *Ortsfrauenschaftsleiterin*, *Kreisfrauenwallerin der DAF*, *Kreissachbearbeiterin Mutter und Kind*.

Podobnie jak w badanej zbiorowości (mężczyźni — 96,79%, kobiety — 3,14%), tak i w grupie charakteryzowanej przez Kruszewskiego zdecydowanie dominują mężczyźni (mężczyźni — 93,8%, kobiety — 6,2%), co było tendencją charakterystyczną dla całej Rzeszy⁴⁹.

Struktura społeczno-zawodowa⁵⁰. W literaturze poświęconej strukturze społecznej i zawodowej zjawisk masowych, jakimi były niemiecki nazizm

⁴⁹ Ibidem, s. 254.

⁵⁰ Zawód jest uważany za jedną z najważniejszych zmiennych (cech) w badaniach zbiorowości. M.H. Kater (*The Nazi Party...*, s. 2) twierdzi, że „zawód jest głównym kryterium hierarchicznej pozycji [społecznej — W.K.]” („[...] occupation is the chief criterion of hierarchical status”). Konrad H. Jarausch uznał zawód za najbardziej znaczący pojedynczy wskaźnik stratyfikacji/uwarstwienia w nowożytnym społeczeństwie, który przedstawiał zarazem miejsce osoby w obrębie struktury klasowej i hierarchii prestiżu danego społeczeństwa („Although far from unambiguous, occupation has become the single most meaningful indicator of stratification in modern society. [...] Beruf describes a person's place within both the class structure and the prestige hierarchy of a community”). K.H. Jarausch: *Occupation and Social Structure in Modern Central Europe. Some Reflections on Coding Professions*. „Historical Social Research” 1979, vol. 4, no. 3, s. 10). Szerzej o strukturze społeczno-zawodowej (z punktu widzenia socjologii) zob. W. Wesołowski: *Studia z socjologii klas i warstw społecznych*. Warszawa 1962, s. 11—36 (rozdział pt. *Ewolucja struktury społeczno-zawodowej w rozwiniętych krajach kapitalistycznych*). Przy klasyfikacji zawodów wymienionych przez kierowników politycznych w ich ankietach (chodzi o zawody wyuczone) skorzystałem z koncepcji podziału zawodów i dopasowania ich do struktury społeczeństwa niemieckiego lat 20./30. XX wieku znawcy historii społecznej Trzeciej Rzeszy i NSDAP Michaela H. Katera. Autor dla celów swych badań uznał niemieckie społeczeństwo pierwszej połowy XX wieku (zgodnie z modelami Maxa Webera) za 3-warstwową, hierarchiczną konstrukcję, składającą się z bardzo licznej dolnej warstwy zwanej warstwą niższą (*lower class/Unterschicht*), nieco mniejszej środkowej warstwy zwanej niższą warstwą średnią (*lower middle class/Unterer Mittelstand*), tj. zarówno *Alte Mittelstand* (stare warstwy średnie) i *Neue Mittelstand* (nowe warstwy średnie), i bardzo nieliczną górną warstwę zwaną wyższą warstwą średnią czy też elitą (*upper middle class, elite/Oberer Mittelstand*). Te trzy warstwy Kater podzielił na zawodowe podgrupy. I tak niższa warstwa zawiera trzy podgrupy:

1) niewykwalifikowani pracownicy (*unskilled workers/ungelernte Arbeiter*). Kater zakwalifikował tu wszystkich pracowników fizycznych i robotników, którzy nie mogli wykazać się wyraźnie przeszkoleniem (*training*) czy zdobytymi w czasie edukacji umiejętnościami (*acquired skills*), półwykwalifikowanych robotników, służbę domową, robotników rolnych, górników, hartowników itd., słowem — osoby, których „zawodowe etykiety oznaczają typ działania, który nie wymaga przeszkolenia czy doświadczenia”. Obok wymienionych wyżej typów zawodów do tej grupy zaliczyłem kategorię tzw. służących (*Dienende*), której Kater użył przy innej okazji (podział listy członków NSDAP z 1923 roku, o czym niżej), a więc np.: pracownik, robotnik (*Arbeiter*), pracownik zakładowy (*Werkarbeiter*), górnik (*Bergarbeiter*, *Bergmann*), pomocnik ślusarza (*Hilfsschlosser*), strażnik zakładowy (*Werkschutzmann*) itd.;

i włoski faszyzm, powszechnie przyjmuje się tezę o drobnomieszczańskim charakterze ruchu nazistowskiego (ruch nazistowski wytworem warstw śred-

2) wykwalifikowani pracownicy (*skilled workers/Facharbeiter*). Wedle Katera zaliczają się do nich wykwalifikowani rzemieślnicy (*skilled craft workers/Handwerker*), wykwalifikowani pracownicy, np. piekarz (*Bäcker*), kowal (*Schmied*), zawody związane z industrializacją w Niemczech jak ślusarz maszynowy (*Maschinenschlosser*) czy elektromechanik (*Elektromechaniker*). Wśród pszczyńskich funkcjonariuszy m.in.: maszynista kolejowy (*Maschinist*), cieśla (*Zimmermann*), ślusarz (*Schlosser*), elektryk (*Elektriker*), stolarz (*Tischler*);

3) inni wykwalifikowani pracownicy (*other skilled workers*): byli to głównie pracownicy fizyczni pracujący w zawodach, które pociągają za sobą pewien stopień specjalizacji oparty na przeszkoleniu i doświadczeniu, np. brygadzysta górniczy.

Niższa warstwa średnia zawiera podgrupy:

4) niezależni mistrzowie cechów rzemieślniczych (*independent master craftsmen*), którzy przez zachodzące procesy społeczne (industrializacja) odznaczali się szeroką ruchliwością społeczną (*social mobility*); np. mistrz ślusarski (*Schlossermeister*), mistrz piekarski (*Bäckermeister*), mistrz walcowniczy (*Strassenmeister*), mistrz stolarski (*Tischlermeister*) itd.;

5) nieakademiczne zawody (*nonacademic professionals*) takie, jak: położna (*Hebamme*), mistrz budowlany (*Baumeister*), dentysta (*Zahnarzt*), inżynier (*Ingenieur*, np. bez przedrostka *Diplom.-Ing.*, *Dr.-Ing.*), artysta (*Künstler*), pisarz (*Schriftsteller*), aktor (*Schauspieler*), muzyk (*Musiker*) itd.;

6) niżsi i średni (drobni) pracownicy (*lower and intermediate (petty) employees/untere und mittlere Angestellte*), którzy wedle M.H. Katera „tworzyli bastion nowej klasy średniej”, tacy jak sprzedawcy (*Verkäufer*), sprzedawczynie (*Verkäuferinnen*), urzędnicy biurowi (*Büroangestellten*), technicy (*Techniker*), majstrzy (*Werkmeister*);

7) niżsi i średni urzędnicy państwowi (*lower and intermediate civil servants/untere und mittlere Beamte*), w tym oprócz urzędników państwowych także nauczyciele, pracownicy poczty Rzeszy, kolei Rzeszy;

8) kupcy, handlowcy (*merchants/Kaufleute*). Zawody takie, jak: kupiec (*Kaufmann*), handlowiec, sklepikarz, właściciel gospody itd.;

9) samodzielni rolnicy (*self-employed farmers/Landwirte*), jak również rybacy (*fishermen/Fischer*) itd.

Elita obejmuje 5 podgrup:

10) menedżerowie (*managers/Leitende Angestellte*), powiązani z pracownikami umysłowymi szczebla kierowniczego (*white-collar workers*); zajmowali najbardziej odpowiedzialne stanowiska w biznesie, takie jak: prokurent (*Prokurist*), prezes, zarządzający przedsiębiorstwem (*Geschäftsführer*) czy dyrektor (*Direktor*);

11) wyżsi urzędnicy państwowi (*higher civil servants/höhere Beamte*), także nauczyciele gimnazjalni, wykładowcy uniwersyteccy, profesorowie;

12) wolne zawody po edukacji uniwersyteckiej (*self-employed, academically trained professionals/Freiberufliche Akademiker*), tj. szeroko pojęta inteligencja, zawody takie, jak: lekarze (*physicians/Ärzte*), prawnicy (*lawyers/Rechtsanwälte*), architekci (*architects/Architekten*), różni naukowcy posiadający własne zakłady czy firmy doradcze, inżynierowie (z tytułem naukowym);

13) uczniowie szkół średnich i studenci uniwersytetu (*students/Studenten*);

14) przedsiębiorcy (*entrepreneurs/Unternehmer*); grupy takie, jak: przedsiębiorcy (*Unternehmer*), właściciele fabryk (*Fabrikanten*), wielcy hurtownicy (*Grosshändler*), posiadacze ziemscy (*Gutsbesitzer*) — wedle Theodora Geigera grupa „kapitalistów”. Zob. M.H. Kater: *The Nazi Party...*, s. 1—13, 241.

nich). W pracy *The Psychology of Hitlerism* (1933) Harold D. Lasswell określił nazizm jako „desperacką reakcję pragnących odwetu niższych warstw średnich”, inny badacz — S.M. Lipset, uważał faszyzm (czy nazizm) za „ekstremistyczny kierunek centrum”, który wyrażał opozycję warstw średnich (drobnomieszczaństwa) tak przeciw kapitalizmowi, jak i socjalizmowi⁵¹. Drobnomieszczaństwo zajmowało pośrednie miejsce w społeczeństwie kapitalistycznym, którego struktura oparta była na dwóch przeciwstawnych klasach (kapitałści — robotnicy), a wyznacznikiem owego miejsca było posiadanie drobnego przedsiębiorstwa handlowego, rzemieślniczego bądź usługowego⁵².

Nieco innego podziału zawodów M.H. Kater dokonał względem listy członków NSDAP, którzy wstąpili do niej między wrześniem a listopadem 1923 roku (4 726 osób). Podział przedstawia się następująco: 1) niewykwalifikowani robotnicy (*ungelernte Arbeiter*), 2) wykwalifikowani robotnicy (*Facharbeiter*), 3) służący (*Dienende*), 4) rzemieślnicy (*Handwerker*), 5) niżsi i średni (prywatni) pracownicy umysłowi (*untere und mittlere (Privat) Angestellte*), 6) niżsi i średni (publiczni) urzędnicy (*untere und mittlere Beamte*), 7) wojskowi (*Militärs*), 8) rolnicy (*Landwirte*), 9) handlowcy/kupcy (*Kaufleute*), 10) artyści (*Künstler*), 11) przedsiębiorcy (*Unternehmer*), 12) (prywatni) pracownicy umysłowi na kierowniczym stanowisku (*Leitende (Privat) Angestellte*), 13) wyżsi (publiczni) urzędnicy (*Höhere (öffentliche) Beamte*), 14) (niezależni/pracujący w wolnym zawodzie) absolwenci szkół wyższych (*Freiberufliche Akademiker*), 15) bezrobotni (*Arbeitslose*), 16) brak danych o zawodzie (*Keine (Berufs) Angaben*), 17) studenci (*Studenten*), 18) praktykanci (*Lehrlinge*), 19) korzystający z pomocy opieki społecznej (*Wohlfahrtsempfänger*), 20) gospodynie domowe (*Hausfrauen*). Zob. M.H. Kater: *Zur Soziographie der frühen NSDAP*. „Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte” 1971, Heft 2, s. 132—136.

Należy podkreślić także, że tego typu klasyfikacje zawodów są nieostre (np. lakoniczna informacja w rubryce zawód typu „Angestellter”, „Arbeiter” czy „Meister”), nie mają wyraźnych granic i ściśle ustalonych reguł, są skażone dużą dozą subiektywizmu (co, niestety, jest nieuniknione). Akcentował to zjawisko już Kruszewski, kiedy pisał: „Przy określaniu precyzyjnej charakterystyki członków Oddziałów Szturmowych wiele kłopotów nastręczała nam wieloznaczność takich terminów jak: »pracownik« (*Angestellte*), »robotnik« (*Arbeiter*), »samodzielny« (*Selbstständige*), »urzędnik« (*Beamte* czy nawet *Angestellte*)”. T. Kruszewski: *Struktura społeczno-zawodowa SA na Dolnym Śląsku...*, s. 195.

⁵¹ Opinię Lasswella i Lipseta przytaczam za: M. Maciejewski: *Z badań nad społeczno-zawodową strukturą NSDAP...*, s. 140. Autor artykułu przywołuje również interesujący sąd włoskiego historyka Angela Tasci, który mniemał, że gdyby nie silny kryzys polityczny i społeczny po I wojnie światowej, nie powstałby w ogóle faszyzm.

⁵² M. Maciejewski: *Z badań nad społeczno-zawodową strukturą NSDAP...*, s. 142; J. Banaszkiewicz: *Powstanie partii hitlerowskiej. Studium socjologiczne genezy faszyzmu niemieckiego 1919—1923*. Poznań 1968, s. 101. Wraz z rozwojem stosunków kapitalistycznych zakres pojęcia „drobnomieszczaństwo” uległ poszerzeniu — obok tradycyjnego drobnomieszczaństwa („stare warstwy średnie”) pojawiły się nieposiadające środków produkcji „nowe warstwy średnie” czy inaczej tzw. białe kołnierzyki (*white collars*), tj. urzędnicy, przedstawiciele wolnych zawodów, pracownicy umysłowi, nauczyciele czy tzw. arystokracja robotnicza. Zob. M. Maciejewski: *Z badań nad społeczno-zawodową strukturą NSDAP...*, s. 142—143. O drobnomieszczaństwie, jego stanie „ducha” po I wojnie światowej, mentalności, sytuacji ekonomicznej zob.: ibidem, zwłaszcza s. 141—156; J. Banaszkiewicz: *Powstanie partii...*, s. 38—136.

Czy analizowana w tym artykule zbiorowość również miała drobnomieszczański charakter (w ujęciu M.H. Katera niższej warstwy średniej — *lower middle class*)? Czy może jednak różniła się pod tym względem i dominowały w niej inne warstwy? Rozkład proporcji określających strukturę społeczno-zawodową przedstawia tabela 6⁵³.

Tabela 6

Struktura społeczno-zawodowa kierowników politycznych NSDAP powiatu pszczyńskiego

Warstwa społeczna	Grupa zawodowa	Liczba	Procent
Niższa warstwa	pracownicy niewykwalifikowani	259	19,52
	pracownicy wykwalifikowani	423	31,88
	inni pracownicy wykwalifikowani	23	1,73
Niższa warstwa średnia	mistrzowie cechów rzemieślniczych	40	3,01
	nieakademickie zawody	28	2,11
	niżsi i średni pracownicy	89	6,71
	niżsi i średni urzędnicy państwowi	180	13,56
	kupcy, handlowcy	80	6,03
	rolnicy	179	13,49
Elita	menedżerowie	3	0,23
	wyżsi urzędnicy państwowi	3	0,23
	wolne zawody	10	0,75
	studenci, uczniowie	1	0,08
	przedsiębiorcy	9	0,68
	Razem	1 327	100,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: M.H. Kater: *The Nazi Party. A social profile of members and leaders 1919–1945*. Cambridge — Massachusetts 1983, s. 1–13, 241; ankiety osobowe kierowników politycznych NSDAP powiatu pszczyńskiego dostępne w: APKat., NSDAP Kreisleitung Pless, mikrofilmy: F 16504, F 16505, F 16506, F 16507.

⁵³ Pominęto następujące przypadki: osoby korzystające z pomocy opieki społecznej czy też z zapomogi (*Wohlfahrtsempfänger*), czyli emeryci, renciści (*Rentner*) czy inwalidzi (*Invaliden*) — 9 osób (0,58% z 1559 osób), gospodynie domowe (*Hausfrauen*), małżonki (*Ehefrauen*, *Gattinen*), także wdowy (*Witwen*) — razem 29 kobiet (1,86%), kierowników, którzy nie podali żadnych danych o zawodzie (172 osoby — 11,03%) lub tych, którzy nie mieli żadnego zawodu, gdyż niektórzy wpisywali w rubrykach „ohne”, „ohne Beruf” lub stanowiska sprawowane wówczas w NSDAP czy w administracji państwowej (np. Kreisleiter, Kreisstabsamtsleiter, k. Bürgermeister itd.) — 17 osób (1,09%) oraz 5 zawodów niezidentyfikowanych (0,32%), w sumie odrzucono więc 232 przypadki (14,88%), a obliczeń dokonano na 1327 osobach (85,12% z ogólnej liczby 1559 wszystkich badanych). Takim przypadkiem jest Kreisleiter Kurt Hossenfelder, który formalnie nie miał żadnego zawodu wyuczonego (nie ukończył gimnazjum realnego) — po rzuceniu szkoły uczył się rolnictwa w różnych majątkach ziemskich na Śląsku, a później zarządzał majątkiem ojca; od 1931 roku był kreisleiterem NSDAP (od 1937 roku był zawodowym kreisleiterem). W swej ankiecie kierownika poli-

Jeśli dane uzyskane dla poszczególnych grup zawodowych odnieść do warstw społecznych (klas) wyodrębnionych przez Katera, wówczas wyniki przedstawiają się następująco (tabela 7).

Tabela 7

Struktura warstwowa kierowników politycznych NSDAP powiatu pszczyńskiego

Warstwa (klasa) społeczna	Liczba	Procent
Warstwa niższa (<i>lower class</i>)	705	53,13
Niższa warstwa średnia (<i>lower middle class</i>)	596	44,91
Eita/wyższa warstwa średnia (<i>elite/upper middle class</i>)	26	1,96
Razem	1 327	100,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: M.H. Kater: *The Nazi Party. A social profile of members and leaders 1919–1945*. Cambridge — Massachussetts 1983, s. 1–13, 241; ankiety osobowe kierowników politycznych NSDAP powiatu pszczyńskiego dostępne w: APKat., NSDAP Kreisleitung Pless, mikrofilmy: F 16504, F 16505, F 16506, F 16507.

Jak wynika z obliczeń, w NSDAP w powiecie pszczyńskim, a zwłaszcza wśród jej funkcjonariuszy, dominował element szeroko pojętego proletariatu (wedle Katera warstwy niższej). Dla badanej zbiorowości stanowił on 53,13% (705 osób) ogółu, natomiast reprezentanci warstw średnich (drobnomieszczaństwa), które przeważały w NSDAP w całych Niemczech, liczyli 596 osób (44,91%), członkowie elity zaś stanowili zaledwie drobny ułamek — 1,96%. Te wyniki są zbliżone do danych ze spisu powszechnego Rzeszy (szczegółowo zanalizowano 27 mln Niemców dających się klasyfikować zawodowo), w którym przedstawiciele warstwy niższej stanowili 54,56% społeczeństwa, reprezentanci warstw średnich — 42,65%, a ludzie zakwalifikowani do elit — zaledwie 2,78%⁵⁴.

Ustalenia dotyczące badanej w artykule zbiorowości różnią się od wyników Kruszewskiego uzyskanych dla funkcjonariuszy NSDAP powiatu dzierzoniowskiego — partia miała tam charakter drobnomieszczański⁵⁵. Skąd więc taka struktura społeczna pszczyńskiej NSDAP? Wynikać ona może, po pierwsze, z „wymieszania” członków NSDAP Pszczyny i okolic. Z jednej strony partię tworzył element „napływowy”, tj. reichsdeutsche ze Starej Rzeszy (warstwa niższa stanowiła 23,87% ogółu tej podgrupy, niższa warstwa średnia — 73,25%, a elita — 2,88%), w którym olbrzymią przewagę (ponad 73%!) mieli przedstawiciele drobnomieszczaństwa (podobna przewaga elementu drobnomieszczańskiego zauważalna była wśród Niemców

tycznego NSDAP w Pszczynie w rubryce „zawód” wpisał zawód wykonywany: „Kreisleiter”. APKat., zespół: NSDAP Kreisleitung Pless, F 16506, Ankieta osobowa Hossenfelder Kurt; R. Kaczmarek: *Pod rządami gauleiterów...*, s. 114–115.

⁵⁴ M.H. Kater: *The Nazi Party...*, s. 12.

⁵⁵ T. Kruszewski: *Struktura organizacyjna i społeczno-zawodowa NSDAP w powiecie dzierzoniowskim...*, s. 157.

pochodzących spoza terenów Rzeszy — 72,73%). Z drugiej strony do partii należał element „miejskowy”: Niemcy etniczni, którzy przed 1939 rokiem byli z reguły obywatelami Polski, a wśród nich reprezentanci warstwy niższej stanowili 61,75% (!), reprezentanci niższej warstwy średniej — 36,87%, członkowie tzw. elity — zaledwie 1,38%. Tutaj przewagę mieli przedstawiciele szeroko pojętego proletariatu (61,65%). Po drugie, taka struktura badanej zbiorowości wynika, być może, ze specyfiki Górnego Śląska — obszaru przemysłowego, lecz z enklawami rolniczymi.

Co do poszczególnych zawodów, to w podgrupie pracowników niewykwalifikowanych dominowali: górnicy (88), robotnicy (32), nadzorcy maszyn (13), robotnicy fabryczni (9), stróże (9), robotnicy leśni (6) itd. Wśród pracowników wykwalifikowanych przodowali ślusarze (51), murarze (44), cieśle (30), kowale (25), kolejarze (24), stolarze (21) itd., natomiast wśród innych pracowników wykwalifikowanych znalazło się m.in.: 5 sztygarów, 1 zastępca sztygara. W podgrupie mistrzów rzemieślniczych najczęściej było mistrzów hutniczych (6), mistrzów piekarskich (5), mistrzów górniczych (4), mistrzów ciesielskich (3), mistrzów krawieckich (3) czy też mistrzów rzeźniczych (3). Podgrupa 5 (nieakademickie zawody) składała się m.in.: z 3 majstrów, 2 budowniczych maszyn, 2 dentystów, 2 inżynierów budowlanych itd. W podgrupie 6 przeważali księgowi (12), urzędnicy biurowi (11), urzędnicy nieokreśleni (7). Z niższych i średnich urzędników państwowych wymienić należy 92 nauczycieli (przytłaczająca większość to nauczyciele szkoły powszechnej — *Volksschule*), 42 urzędników państwowych różnego rodzaju, 18 pracowników poczty itd. W podgrupie 8 dominowali kupcy, handlowcy, handlarze drewnem (4 osoby) itd. Wśród tzw. menedżerów znalazło się 2 dyrektorów browaru, 1 dyrektor w firmie Giesche AG, natomiast w grupie wyższych urzędników państwowych — nauczyciel gimnazjum czy też asesor studiów. Przedstawicielami tzw. wolnych zawodów byli: 4 dyplomowani inżynierowie, 2 prawnicy, aptekarz, lekarz, sędzia itd. W skład podgrupy 14 (przedsiębiorcy) weszli m.in. dystrybutor piwa, restauratorzy, właściciele drogerii, właściciel kina czy właściciel składu.

Duża liczba osób związanych z górnictwem, hutnictwem — czy w ogóle z przemysłem — jest zrozumiała, jeśli weźmie się pod uwagę charakter Górnego Śląska — obszaru przemysłowego, obfitującego w kopalnie, huty itd. Również niemała liczba rolników (zdecydowana większość to rolnicy wywodzący się z Pszczyny bądź powiatu pszczyńskiego) wynikała z charakteru powiatu pszczyńskiego (tereny rolnicze). Kolejną grupę zawodową, która także licznie reprezentowana była wśród badanej zbiorowości, stanowili nauczyciele⁵⁶.

⁵⁶ Maciejewski, wyjaśniając tak chętnie i liczne wiązanie się grupy nauczycielskiej w skali całej Rzeszy z brunatnym ruchem, wymienia odpowiednie predyspozycje psychiczne, które posiadali nauczyciele, a mianowicie: zdolności przywódcze, umiejętność oddziaływania na masy, siła przekonywania przeciwnika czy bezwzględna wierność względem przełożonych,

Tabela 8

**Struktura społeczno-zawodowa kierowników politycznych NSDAP
powiatu pszczyńskiego według miejsca urodzenia**

Grupa zawodowa	Grupa 1		Grupa 2		Grupa 3		Grupa 4	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Pracownicy niewykwalifikowani	240	23,60	1	10,00	15	6,17	0	0,00
Pracownicy wykwalifikowani	372	36,58	1	10,00	40	16,46	2	9,09
Inni pracownicy wykwalifikowani	16	1,57	0	0,00	3	1,23	0	0,00
Mistrzowie cechów rzemieślniczych	35	3,44	0	0,00	4	1,65	0	0,00
Nieakademickie zawody	16	1,57	0	0,00	12	4,94	0	0,00
Niżsi i średni pracownicy	58	5,70	3	30,00	25	10,29	1	4,55
Niżsi i średni urzędnicy państwowi	56	5,51	4	4,00	109	44,86	4	18,18
Kupcy, handlowcy	57	5,60	0	0,00	18	7,41	0	0,00
Rolnicy	153	15,04	0	0,00	10	4,12	11	50,00
Menedżerowie	1	0,10	0	0,00	2	0,82	0	0,00
Wyżsi urzędnicy państwowi	1	0,10	0	0,00	1	0,41	1	4,55
Wolne zawody	3	0,29	1	10,00	3	1,23	3	13,64
Studenci, uczniowie	1	0,10	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Przedsiębiorcy	8	0,79	0	0,00	1	0,41	0	0,00
Razem	1 017	100,00	10	100,00	243	100,00	22	100,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: M.H. Kater: *The Nazi Party. A social profile of members and leaders 1919–1945*. Cambridge—Massachusetts 1983, s. 1–13, 241; ankiety osobowe kierowników politycznych NSDAP powiatu pszczyńskiego dostępne w: APKat., NSDAP Kreisleitung Pless, mikrofilmy: F 16504, F 16505, F 16506, F 16507.

które były mile widziane w NSDAP, oraz pewną zbieżność poglądów na dzieje Niemiec i prądów w Niemczech panujących (niemiecki nacjonalizm, imperializm, kult Prus i pruskiego militarizmu). Por. M. Maciejewski: *Z badań nad społeczno-zawodową strukturą NSDAP...*, s. 185–186. Wielu gauleiterów pracowało w zawodzie nauczycielskim, np. *Gauleiter Gau Bayerische Ostmark* Hans Schemm (założyciel Narodowosocjalistycznego Związku Nauczycieli — NSLB), *Gauleiter Frankonii* Julius Streicher, a *Gauleiter Śląska* Wagner ukończył seminarium nauczycielskie, lecz nie znalazł pracy w szkolnictwie itd. Po 30 stycznia 1933 roku do partii nazistowskiej należało 97% wszystkich nauczycieli niemieckich. Por. ibidem, s. 186–187. O akcesie poszczególnych warstw i grup społeczno-zawodowych do NSDAP zob. prace: M.H. Kater: *The Nazi Party...*, s. 19–31; *Zur Soziographie der frühen NSDAP...*, s. 137–159.

Analizując tabelę 9, można dostrzec preponderancję niższej warstwy (61,75%) wśród osób wywodzących się z rejencji katowickiej, wyłączwszy tereny należące przed 1939 rokiem do Niemiec, nad drobnomieszczaństwem (36,87%) i niewielką elitą. Z kolei w grupach 2, 3 i 4 wyraźna była dominacja drobnomieszczaństwa, odpowiednio: 70%, 73,25% i 72,73%, nad innymi warstwami.

Tabela 9

Struktura warstwowa kierowników politycznych NSDAP powiatu pszczyńskiego według miejsca urodzenia

Warstwa (klasa)	Grupa 1		Grupa 2		Grupa 3		Grupa 4	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Warstwa niższa	628	61,75	2	20,00	58	23,87	2	9,09
Niższa warstwa średnia	375	36,87	7	70,00	178	73,25	16	72,73
Elita	14	1,38	1	10,00	7	2,88	4	18,18
Razem	1 017	100,00	10	100,00	243	100,00	22	100,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: M.H. Kater: *The Nazi. Party A social profile of members and leaders 1919—1945*. Cambridge — Massachussets 1983, s. 1—13, 241; ankiety osobowe kierowników politycznych NSDAP powiatu pszczyńskiego dostępne w: APKat., NSDAP Kreisleitung Pless, mikrofilmy: F 16504, F 16505, F 16506, F 16507.

Ostatnia kwestia przeanalizowana w oderwaniu od podziału zawodów Katera wiąże się z profesjami wymienianymi w ankietach przez kobiety. Na 49 kobiet, które należały do elity partyjnej w Pszczynie i okolicach, 29 podało jako zawód: „żona — gospodyni domowa”, 3 zadeklarowały się jako nauczycielki i 3 jako stenotypistki.

Członkostwo w NSDAP. Z 1559 kierowników politycznych NSDAP powiatu pszczyńskiego 312 (20,01%) było członkami partii, natomiast pozostali: 1 247 (79,99%), nie należeli do NSDAP (brak jakichkolwiek wzmianek w ankietach osobowych). Nawet jeśli przyjmiemy, że byli oni kandydatami na członków, sytuacja ta i tak wydaje się dziwna. Biorąc bowiem pod uwagę elementarny podział w NSDAP na członków i kierowników politycznych (funkcjonariuszy), którzy (przynajmniej w założeniach nazistowskich) różnili się od zwykłych członków pozycją, władzą i byli, czy też mieli być, najbardziej fanatycznym elementem ruchu nazistowskiego, najpierw trzeba było otrzymać legitymację partyjną, by dopiero później zostać kierownikiem politycznym. Być może jednak ludzie ci zostawali od razu kierownikami politycznymi (naturalnie najniższego szczebla) z braku odpowiednich kadr.

Z przeprowadzonych obliczeń wynika, że najwięcej kierowników politycznych (71 — 22,76%) posiadało legitymacje partyjne o numerach z przedziału 7000001—8000000, następnie 50 funkcjonariuszy (16,03%) było posiadaczami legitymacji z numerami 9000001—10000000, a niewiele mniejsza była grupa osób (40 — 12,82%) z numerami członkowskimi między 1000001—2000000.

Przytoczone dane świadczą zatem, że w pszczyńskim korpusie kierowników politycznych nad „starymi bojownikami” partii nazistowskiej przeważali „nowi” funkcjonariusze, o małym doświadczeniu i stażu partyjnym.

Najwięcej osób spośród elity partyjnej w powiecie pszczyńskim (126 — 40,38%) wstąpiło do NSDAP między 1 stycznia 1940 roku a 1945 rokiem. Z kolei 71 kierowników politycznych (22,76%) zgłosiło akces do narodowych socjalistów między 2 maja 1933 roku a 1 maja 1937 roku. W okresie od zdobycia przez Hitlera urzędu kanclerza Rzeszy (30 stycznia 1933) do początku maja tegoż roku do partii wstąpiły 64 osoby (20,51%). 28 kierowników politycznych (8,97%) można zaliczyć do grona „starych bojowników” (*Alte-kämpfer*), zbratani się bowiem z partią nazistowską przed 30 stycznia 1933 roku. W grupie starych bojowników 4 osoby związały się z NSDAP jeszcze w latach 20. XX wieku (o czym niżej), a reszta zasilila jej szeregi na początku lat 30.

Absolutnym weteranem wśród prominentów nazistowskich w Pszczynie i okolicach był Julius Osterheld (ur. 29 grudnia 1893 w Bischhausen), który wstąpił do NSDAP 25 lipca 1925 roku (ponownie wstąpił 1 kwietnia 1932 roku⁵⁷) i mógł się poszczycić legitymacją partyjną NSDAP z numerem 12330 (z pewnością cieszył się z tego powodu dużym szacunkiem wśród braci nazistowskiej, choć był tylko *ortsgruppenamtsleiterem* w OG Kostow). Drugą osobą, która bardzo wcześnie wstąpiła do partii nazistowskiej, a mianowicie 28 grudnia 1925 roku (nr leg. 26181), był Theodor Block (ur. 18 października 1879 w Dolgen), w powiecie pszczyńskim działał aktywnie jako *Ortsgruppenleiter* OG Kostow. Ostatnim kierownikiem politycznym mającym legitymację partyjną z numerem poniżej 100000 był najstarszy członek NSDAP w OG Pless Paul Lubczyk (nr leg. 91542), z partią związany od 1 czerwca 1928 roku.

Przeanalizowano również wiek badanych osób w momencie wstępowania do partii nazistowskiej. Średnia wieku w chwili związania się z NSDAP członkostwem dla badanej zbiorowości (304 osoby — 97,44%) wyniosła 37,92 lat, czyli prawie 38 lat. W przypadkach 8 (2,56%) członków NSDAP nie podano daty wstąpienia. Najwięcej osób — 117 (37,50%) podjęło decyzję o związaniu się z nazizmem, mając lat 30—39, 102 osoby (32,69%) zdecydowały o tym, mając 40—49 lat. Te dane mogą świadczyć, że z pszczyńską NSDAP wiązali się najczęściej ludzie w średnim wieku (w sumie 219 osób!). 54 osoby (17,31%) to ludzie młodzi w wieku 20—29 lat, a następnie plasuje się grupa 50-latków (25 osób — 8,01%). Osoby, które na członkostwo w partii zdecydowały się, licząc mniej niż 20 lat (3 osoby — 0,96%) lub 60 lat i więcej (również 3 osoby — 0,96%), stanowią niewielką część zbiorowości. Do osób, które bardzo młodo związały się z ruchem nazistow-

⁵⁷ Zarówno w przypadku Juliusa Oesterhelda, jak i Theodora Blocka uznałem ich pierwsze wstąpienie do NSDAP w latach 20. XX wieku.

skim, należały m.in.: Günther A. (ur. 13 września 1916 roku w Bürgel — Turynia), który wstąpił do NSDAP w wieku 18 lat, Gerhard Sch. (ur. 20 maja 1914 roku w Wetzendorf), również w wieku lat 18 związał się z NSDAP czy Bruno R. (ur. 28 czerwca 1912 roku w Ludwigsthal — Prusy Wschodnie), który wstąpił do partii jako 19-latek. Z kolei np. Ignatz Fuhrmann (ur. 27 lipca 1876 roku w Bielawie), który związał się z NSDAP jako 66-latek, Ernst Pietrowski (ur. 7 lutego 1875 roku w Passlack), mający w chwili wejścia do partii 63 lata, czy Josef Rollnik (ur. 16 października 1882 roku w Ober Sadow) liczący 60 lat w momencie wstąpienia, należeli do członków, którzy bardzo późno rozpoczęli „kariery polityczne”.

Przytoczone liczby świadczą o tym, że pszczyńska NSDAP była „mieszanką” związanych z partią nazistowską przed wrześniem 1939 roku (i wstępujących w Starej Rzeszy) reichsdeutschów z volksdeutscheami zgłaszającymi akces do NSDAP już w Pszczynie (powiecie pszczyńskim) w okresie „budowania” partii na tym terenie.

Urzędy partyjne. Opierając się na strukturze partyjnej funkcjonującej na szczęblu powiatu partyjnego⁵⁸, przeanalizowano stanowiska partyjne, jakie pełnili w powiecie pszczyńskim poszczególni kierownicy polityczni⁵⁹. Użyte wyniki przedstawiono w tabeli 10.

O ile mała liczba funkcjonariuszy na poziomie kierownictwa powiatowego (elita) nie zaskakuje, o tyle relatywnie duża liczba ortsruppenleiterów (warto przypomnieć, że w skład *Kreisleitung* Pless wchodziło 40 grup miejscowych — część z tych osób to wojenni zastępcy), a przede wszystkim ortsruppenamtsleiterów (309) może już budzić zdziwienie. Blockleiterzy (785 osób) w pszczyńskim powiecie partyjnym stanowili ponad połowę ogółu kierowników politycznych (50,35%).

Służba w Wehrmachcie. Ogłoszenie w 1935 roku przez Adolfa Hitlera powszechnego obowiązku służby wojskowej NSDAP przyjęła niezbyt chętnie i „ociągała się” z oddaniem swych ludzi do Wehrmachtu. Do 1939 roku wielu liderów partyjnych domagało się zwolnienia ze służby w armii i byli *de facto* w tej kwestii nietykalni. Wybuch II wojny światowej jeszcze pogłębił ten problem. Wraz z rosnącymi potrzebami wojennymi Rzeszy zaistniała konieczność poboru dotąd „nietykalnych” działaczy partyjnych i wysłania ich na front. Przykładowo, w południowej Westfalii na początku 1940 roku 15% wszystkich kierowników politycznych zostało powołanych do wojska,

⁵⁸ Na temat struktury organizacyjnej NSDAP w powiecie partyjnym zob. *Organisationsbuch der NSDAP*. München 1937, s. 84—146; T. Kruszewski: *Partia narodowosocjalistyczna...*, s. 23—40, 55—292.

⁵⁹ Staralem się przyporządkować każdemu kierownikowi partyjnemu jedną funkcję, tzn. gdy dany kierownik polityczny przechodził przez kolejne szczeble hierarchii partyjnej, uwzględniłem jego ostatnią, najwyższą funkcję (np. *Blockleiter*, *Zellenleiter*, *Ortsgruppenamtsleiter* — w tym wypadku klasyfikowany był jako *Ortsgruppenamtsleiter*).

Tabela 10

**Funkcje kierowników politycznych NSDAP
powiatu pszczyńskiego**

Funkcja	Liczba	Procent
Kreisleiter	2	0,13
Kreishauptamtsleiter	4	0,26
Kreisamtsleiter	21	1,35
Kreishauptstellenleiter	15	0,96
Kreisstellenleiter	6	0,38
Mitarbeiter der Kreisleitung	19	1,22
Ortsgruppenleiter	55	3,53
Ortsgruppenamtsleiter	309	19,82
Ortsgruppenhauptstellenleiter	33	2,12
Ortsgruppenstellenleiter	7	0,45
Mitarbeiter der Ortsgruppe	57	3,66
Zellenleiter ^{a)}	197	12,64
Blockleiter ^{b)}	785	50,35
Blockhelfer	3	0,19
Brak danych	46	2,95
Razem	1 559	100,00

^{a)} Na 197 osób uznanych za zellenleiterów 85 występowało jako *Zellenleiter*, 87 jako *Zellenbeauftragter*, czyli pełnomocnik komórki (było to inne określenie funkcji zellenleiters); niekiedy przez wyrażenie *Zellenbeauftragter* chodziło o zasygnalizowanie faktu tworzenia, budowania od podstaw partii na danym terenie, jak choćby w przypadku wpisów typu *Zellenbeauftragter*, *Zellenleiter*, których było 13. Pozostałe osoby z reguły awansowały ze szczebla bloku (*Blockleiter*, *Blockbeauftragter*) na szczebel komórki (*Zellenbeauftragter*, *Zellenleiter*).

^{b)} Z ogólnej liczby 785 blockleiterów wedle ankiet: jako blockleiterzy, występowało 255 osób, jako *Blockbeauftragter*, czyli pełnomocnik bloku występowały 483 osoby, zaś *Blockbeauftragter*, następnie *Blockleiter* — takich kombinacji odnotowano 47.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiet osobowych kierowników politycznych NSDAP powiatu pszczyńskiego dostępnych w: APKat., NSDAP Kreisleitung Pless, mikrofilmy: F 16504, F 16505, F 16506, F 16507.

a w maju 1943 roku „wezвано” do wojska już około 42% tej grupy⁶⁰. Służba wojskowa na froncie (zwłaszcza na froncie wschodnim) nie była popularna wśród funkcjonariuszy NSDAP, robili oni wszystko, co było w ich mocy, aby ją odroczyć lub też jej zapobiec (najczęstszym wytłumaczeniem były rzekomo większe problemy na „froncie krajowym”, tj. w samej Rzeszy). Najpotęż-

⁶⁰ M.H. Kater: *The Nazi Party...*, s. 213—214.

niejsi z kierowników politycznych, jak np. gauleiterzy i niektórzy kreisleiterzy, służyli na froncie przez krótki czas lub na spokojnych, spacyfikowanych terenach przyfrontowych⁶¹. Słowem — większość z wysokich funkcjonariuszy Trzeciej Rzeszy (NSDAP, SS, SA itd.) „służyła” na froncie krótko, bezpiecznie, głównie w celach propagandowych. Kierownicy polityczni NSDAP, którzy odbywali „służbę” na froncie byli postrzegani przez zwykłych żołnierzy Wehrmachtu jako dekownicy czy zwyczajni tchórze⁶². Warto zwrócić uwagę, że im niższą funkcję czy stopień i słabszą pozycję w hierarchii partyjnej miał funkcjonariusz (niektórzy kreisleiterzy, ortsguppenleiterzy, zellenleiterzy czy blockleiterzy), tym większa była „szansa” na tak nie mile widzianą służbę frontową.

Z ogólnej liczby 1 559 ankiet w celu oszacowania liczby powołań do niemieckiego wojska uwzględniono ich 1 509 (wszyscy mężczyźni; pominęto — z wiadomych względów — kobiety w liczbie 49 i 1 ankietę niezawierającą informacji o płci). Na tej podstawie wiadomo, że 199 kierowników zostało powołanych do Wehrmachtu, natomiast w 1 310 ankietach brak danych o stosunku do służby wojskowej.

Prawdopodobne jest jednak, że większość z tych osób, które według ankiet nie zostały powołane na front, w rzeczywistości odbyła służbę w Wehrmachcie, lecz z jakichś powodów nie zostało to odnotowane w ankietach (jeśli bowiem wzywano do służby gauleiterów i kreisleiterów, tym bardziej musiano powoływać zellenleiterów i blockleiterów). Spośród elity pszczyńskiej NSDAP służbę frontową przeszli m.in. *Kreisleiter* Kurt Hossenfelder, *Kreishauptamt-sleiter* Heinrich Nies, *Kreisamtsleiter* Willi Kexel, *Kreisamtsleiter* Wilhelm Schaefer, *Kreisamtsleiter* i *Landrat* Pszczyny Bernhard von Derschau itd.

Przynależność państwowa i niemiecka lista narodowa (DVL). Skomplikowane kwestie obywatelstwa kierowników politycznych prezentuje tabela 11.

Odpowiednią rubrykę „przynależność państwowa/obywatelstwo” (*Staatsangehörigkeit*) w ankietach wypełniło 185 osób. Na tej podstawie udało się ustalić, że 64 osoby (34,59%) określiły się jako Niemcy z Rzeszy (*reichs-deutsche*), większość z tych osób pełniła w partii najbardziej eksponowane funkcje w powiecie pszczyńskim. 78 osób (42,16%) w swych ankietach (złożonych) wpisało obywatelstwo Rzeszy wraz z wcześniejszą przynależnością państwową, dlatego uznano ich za Niemców etnicznych (*volksdeutsche*), z tego 77 osób to *volksdeutsche* z Polski (wpisy typu „deutsch fr polnisch”,

⁶¹ Ibidem, s. 214. Kater podał przykład gauleitera Wiednia Baldura von Scheracha, którego służba była krótka (trwała 6 miesięcy, w okresie między kampanią w Polsce a zwycięstwem nad Francją), a po jej odbyciu Scherach powrócił do swych cywilnych obowiązków. Jednak już np. *Kreisleiter* Otto Dettmann walczył w Polsce, przeszedł całą kampanię zachodnią w 1940, by w rok później powrócić dopiero do rodzinnego Rostocku. Zob. M.H. Kater: *The Nazi Party...*, s. 214.

⁶² Ibidem.

Tabela 11

**Obywatelstwo kierowników politycznych NSDAP
powiatu pszczyńskiego**

Obywatelstwo	Liczba	Procent
Obywatele Rzeszy (<i>Reichsdeutsche</i>)	64	34,59
Obywatele Rzeszy (<i>Volksdeutsche</i>) ^{a)}	78	42,16
Brak danych	43	23,24
Razem	185	100,00

^{a)} Zapewne mieli albo grupę 1 (osoby narodowości niemieckiej, które przed 1939 rokiem były aktywne na rzecz niemieczyny, otrzymywały obywatelstwo Rzeszy i niemiecką przynależność państwową), albo grupę 2 (osoby narodowości niemieckiej, które przed 1939 rokiem były pasywne na rzecz niemieczyny, ale przyznawały się do niej, również otrzymywały obywatelstwo Rzeszy i niemiecką przynależność państwową) DVL. Por. Z. Boda-Kręzel: *Niemiecka lista narodowościowa na Górnym Śląsku w latach 1941–1945*. „Zaranie Śląskie” 1969, z. 3, s. 384.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiet osobowych kierowników politycznych NSDAP powiatu pszczyńskiego dostępnych w: APKat., NSDAP Kreisleitung Pless, mikrofilmy: F 16504, F 16505, F 16506, F 16507.

„DR fr polnisch”, „deutsch fr österr. dann polnisch”), 1 *Volksdeutsch* z Czechosłowacji („Deutsches Reich fr. Tschechoslowakische”). Ponadto w ankietach prostych 82 kierowników politycznych podało informację, że ma grupę 3 Niemieckiej Listy Narodowej (DVL)⁶³ — wpisy typu „Gr III”, „Gr III DVL”).

Rodzina. Ważną dla charakterystyki badanej zbiorowości jest również rubryka „rodzina”, którą zawierały zarówno ankiety proste, jak i złożone.

Zdecydowana większość kierowników (81,85%) to osoby żonate/zamężne (z 1 276 osób 33 stanowiły zamężne kobiety, a 1 243 — żonaci mężczyźni), 107 osób natomiast zadeklarowało stan wolny (9 panien, 1 zaręczony i 97 kawalerów). W badanej grupie znalazły się również osoby owdowiałe (1 wdowa i 3 wdowców) oraz 1 rozwiedziony mężczyzna. Ponadto w przypadku 171 osób brak danych dotyczących rodziny.

Wyznanie. Sprawy wyznaniowe nie były sprawą błahą dla NSDAP, gdyż ankiety złożone ważniejszych kierowników politycznych zawierały również odpowiednią rubrykę „wyznanie” (*Bekennntnis*). Tabela 13 ilustruje wyniki uzyskane dla charakteryzowanej zbiorowości.

⁶³ O Deutsche Volksliste (DVL) zob.: Z. Boda-Kręzel: *Niemiecka lista narodowościowa na Górnym Śląsku...*, s. 379—406; Eadem: *Sprawa Volkslisty na Górnym Śląsku. Koncepty likwidacji problemu i ich realizacja*. Opole 1978, s. 13—41 (rozdział: *Wprowadzenie Volkslisty na Górnym Śląsku*). Fakt że część kierowników politycznych NSDAP otrzymała grupę 3 DVL (!) był sprzeczny z niemiecką praktyką traktowania „trójkarzy”, których na ogół nie wolno było przyjmować do NSDAP, a także nie wolno im było sprawować wyższych funkcji społecznych. Zob. Z. Boda-Kręzel: *Niemiecka lista narodowościowa na Górnym Śląsku...*, s. 395.

Tabela 12
**Stan cywilny kierowników politycznych NSDAP
powiatu pszczyńskiego**

Stan cywilny	Liczba	Procent
Wolny/a	107	6,86
Żonaty/zamężna	1276	81,85
Rozwiedziony/a	1	0,06
Owdowiały/a	4	0,26
Brak danych	171	10,97
Razem	1559	100,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiet osobowych kierowników politycznych NSDAP powiatu pszczyńskiego dostępnych w: APKat., NSDAP Kreisleitung Pless, mikrofilmy: F 16504, F 16505, F 16506, F 16507.

Spośród wszystkich osób, które zadeklarowały przynależność do grupy wyznaniowej, najwięcej, bo 64 (34,97%), przyznało się do religii rzymskokatolickiej (wpisy typu: „kath.”, „röm-kath”, „rk”), 51 osób (27,87%) określiło się jako ewangelicy (nie podając typu Kościoła ewangelickiego, wpisy takie, jak: „evang.”, „ev.”, „evg”), natomiast 39 osób (21,31%) zadeklarowało się jako bogowiercy („gottgläubig”, wpisy typu: „ggl”, „gg”, była to eklektyczna nazistowska forma wiary w niemieckie bóstwa). 29 kierowników (15,85%) nie wypełniło rubryki „wyznanie”. Z kolei w badanej przez Kruszeńskiego zbiorowości najwięcej było ewangelików — 72,3% (wynikało to ze specyfiki Dolnego Śląska), a zaskakująco mało „bogowierców” — jedynie 5,6% (w powiecie pszczyńskim stanowili oni 21,31%)⁶⁴.

Tabela 13
**Wyznanie kierowników politycznych NSDAP
powiatu pszczyńskiego**

Wyznanie	Liczba	Procent
Rzymskokatolickie	64	34,97
Ewangelickie	51	27,87
Bogowiercy	39	21,31
Brak danych	29	15,85
Razem	183	100,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiet osobowych kierowników politycznych NSDAP powiatu pszczyńskiego dostępnych w: APKat., NSDAP Kreisleitung Pless, mikrofilmy: F 16504, F 16505, F 16506, F 16507.

⁶⁴ T. Kruszeński: *Struktura organizacyjna i społeczno-zawodowa NSDAP w powiecie dzierzoniowskim...*, s. 159.

Nasuwa się pewien ogólny wniosek, że nową, nazistowską „wiarę” („bogowiercy”) deklarowały raczej powiatowe elity partyjne (funkcjonariusze kreisleitungu oraz grup miejscowych), natomiast ludzie „z dołów” partyjnych pozostali przy swym tradycyjnym wyznaniu katolickim bądź ewangelickim (brak „bogowierców” wśród zellenleiterów i blockleiterów).

Przeprowadzona w niniejszym artykule charakterystyka kierowników NSDAP powiatu pszczyńskiego pozwala wysnuć następujące wnioski ogólne dotyczące badanej zbiorowości.

Partia nazistowska w Pszczynie składała się z niejednolitego elementu kierowników politycznych, była swego rodzaju hybrydą. Mieszali się w niej reichsdeutsche ze starej Rzeszy z miejscowymi volksdeutschami. Większość kierowników politycznych wywodziła się z tych terenów rejencji katowickiej, które przed 1939 rokiem należały do Polski (ponad 71% wszystkich funkcjonariuszy partyjnych — z czego większość pochodziła z Pszczyny bądź okolic). Generalnie przeważał więc „element miejscowy” nad przybyłymi „z zewnątrz”. Jednak już na przykład funkcjonariusze na szczeblu kierownictwa powiatowego wywodzili się w większości z terenów Starej Rzeszy (prawie 56%). Zauważalna jest prawidłowość, że im niższy stopień w hierarchii kierowników politycznych posiadała dana osoba, tym większe prawdopodobieństwo, że była ona „tutejsza”, miejscowa. Podobny mechanizm działał „na szczytach” władzy rejencji katowickiej, gdzie miejscowym Niemcom zapowiedziano, że rządzić będą reichsdeutsche. Można przypuszczać, że miejscowym naziści ze Starej Rzeszy po prostu nie ufali i jeśli dopuszczano ich do władzy, to w ograniczonym zakresie lub na najniższym szczeblu.

W pszczyńskiej NSDAP dominował nieznacznie element szeroko pojętego proletariatu (53%) nad drobnomieszczaństwem (prawie 45%). Warto dodać, że gdy wśród reichsdeutsche przeważali reprezentanci drobnomieszczaństwa (73%), to wśród o wiele liczniejszej grupy osób pochodzących z tych terenów rejencji katowickiej, które należały do Polski przed 1939 rokiem, przeważali reprezentanci „warstwy niższej” (prawie 62%).

Kolejnymi istotnymi kwestiami godnymi odnotowania są wiek członków, płeć i członkostwo w partii. Przewagę w partii mieli ludzie w średnim wieku (średnia wieku dla ogółu badanej zbiorowości w 1942 roku to prawie 43 lata), ludzi młodych było względnie mało. Wiązało się to z procesem charakterystycznym dla całych Niemiec — „starzenia się” elit partyjnych. Dostrzegalna jest również w partii olbrzymia przewaga mężczyzn nad kobietami (które stanowiły zaledwie 3% ogółu), lecz było to zjawisko ogólnoniemieckie. Według naszych obliczeń z 1 559 kierowników jedynie 20% stanowili członkowie NSDAP, co było raczej sprzeczne z powszechną praktyką, gdyż w *Organisationsbuch* NSDAP wyraźnie podkreślano, że nawet *Blockleiter* czy *Zellenleiter* muszą być członkami partii. Zapewne sytuacja

ta spowodowana była brakiem odpowiednich ludzi⁶⁵, Niemcy z konieczności więc musieli zlekceważyć zasadę członkostwa.

W Starej Rzeszy i na ogół wśród braci nazistowskiej przyjęło się, że specjaliści funkcjonariusze aparatu politycznego NSDAP — kierownicy polityczni, stanowili elitę partyjną. Wśród nich najważniejszą rolę odgrywali kierownicy polityczni — zwierzchnicy, którzy posiadali uprawnienia kierownicze i piastowali najważniejsze stanowiska. Byli to z reguły ludzie fanatycznie i bezwzględnie wierzący w swego Führera i narodowy socjalizm. Czy tak było w przypadku kierowników politycznych NSDAP powiatu pszczyńskiego? Przeprowadzona analiza dowodzi, że większość z tych osób (szczególnie na szczeblu komórki i bloku) w żadnym wypadku nie była elitą partyjną na wzór Starej Rzeszy, którą stanowili jedynie funkcjonariusze kreisleitungen i ortsruppenleiterzy.

⁶⁵ Kater skonstatował, że wraz z przenoszeniem funkcjonariuszy na nowo zdobyte terytoria oraz wcielaniem ich do wojska niemieckiego, brak kadr kierowniczych w NSDAP był coraz bardziej zauważalny. Niedobory były widoczne zwłaszcza na poziomie blockleiterów i zellenleiterów. Por. M.H. Kater: *The Nazi Party...*, s. 216.

Wojciech Kapica

Political leaders of NSDAP in Pszczyna
county between 1939 and 1945
The analysis of collectiveness

Summary

The very article makes an analysis of the collectiveness of political leaders of NSDAP in Pszczyna county between 1939 and 1945. (Pszczyna county belonged to Polish territories included directly in the Reich in autumn 1939). This type of NSDAP members in Katowice notary has not been the subject of academic considerations so far. The analysis of the group under examination took into account the birth place (to what an extent they were Reichsdeutsche from an Old Reich and to what an extent they were local Volksdeutsche), age (whether they were young or middle-aged), the socio-professional structure, experience in NSDAP, gender, the attitude to the army service, family and belief.

The author has established that the majority of political leaders came from the territories of Katowice notary which, before September 1939, belonged to Poland (the preponderance of local Nazis over NSDAP members from the Old Reich). He also noticed the dominance of middle-aged people in the collectiveness in question, supremacy of men over women and a slight predominance of proletariat representatives over lower middle class.

Wojciech Kapica

Politische NSDAP-Leiter im Plesser Kreis (Pszczyna)
in den Jahren 1939—1945
Die Analyse von der Gemeinschaft

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel wird die Gemeinschaft der politischen NSDAP-Leiter im Kreis Pszczyna (Plesser) in den Jahren 1939—1945 untersucht. Im Herbst 1939 gehörte der Plesser Kreis zu den polnischen Gebieten, welche direkt dem Deutschen Reich angeschlossen wurden. Diese Art der NSDAP-Mitglieder im Kattowitzer Regierungsbezirk waren noch nie wissenschaftlich ergründet. Oben genannte Gruppe der Leiter wurde hinsichtlich folgender Faktoren untersucht: des Geburtsortes (waren sie Reichsdeutsche oder einheimische Volksdeutsche), des Alters (junge Menschen oder die Menschen im mittleren Alter), der sozialberuflichen Struktur, der NSDAP-Dienstzeit, des Geschlechtes, des Verhältnisses zum Wehrdienst, des Familienstandes und der Konfession.

Der Verfasser stellte fest, dass die meisten politischen Leiter aus den Gebieten des Kattowitzer Regierungsbezirkes stammten, die vor dem September 1939 dem polnischen Staat angehörten (die einheimischen Nazis überwogen die NSDAP-Mitglieder vom Alten Reich). In der untersuchten Gemeinschaft beobachtete der Verfasser die Oberherrschaft von den Männern über die Frauen, von den Proletariern über die Kleinbürger und die Dominanz von den Menschen im mittleren Alter.